

ANNOII
December 2015

Dwaande.nl

BIJLAGEN

Inhoudsopgave

1. SWOT-analyse	04
2. Communicatie in ANNO II	14
3. Prognoses en economie	19
4. Opgaven	34
5. Projecten	92

1. SWOT-analyse

1.1 Sterke punten

Ligging

Hoewel Noordoost Fryslân een platte-landsregio is en niet over grote stedelijke kernen beschikt, zijn de stedelijke voorzieningen niet ver weg. De regio is strategisch gelegen tussen de grote stedelijke kernen in Noord-Nederland. Deze ligging kan worden uitgenut door de verbindingen tussen stad en platteland te versterken. Uit onderzoek blijkt dat 90% van alle economische en sociale interacties plaats vindt binnen een straal van driekwartier reistijd. Vanuit Leeuwarden en Drachten is heel Noordoost Fryslân in drie kwartier te bereiken. En vanuit Groningen en Heerenveen komt men (zeker met de komst van de Centrale As) tot in Dokkum. Alleen de reis naar de noordelijkste waddendorpen duurt iets langer dan drie kwartier. Vanuit dat oogpunt ligt de gehele regio dus binnen het 'daily urban system' van de noordelijke steden.

Kwaliteit leefomgeving

Een tweede sterk punt is het landschap. Noordoost Fryslân heeft met de aanwezigheid van Nationaal Landschap de Noardlike Fryske Wâlden, de Nationale Parken Lauwersmeer en Alde Feanen en Wereld-

erfgoed Waddenzee een gevarieerd en kwalitatief hoogwaardig landschap. Dit biedt potentie voor ontwikkelingen op het gebied van wonen, recreatie en toerisme.

Regionale kernen

Daarbij zijn in het Streekplan Fryslân in de regio de volgende plaatsen aangewezen als regiokernen: Buitenpost, Burgum, Kollum, Surhuisterveen en regiostad Dokkum. Deze beschikken over een goed voorzieningenniveau. Er zijn winkelcentra, middelbare scholen, Mbo-opleidingen en allerhande culturele en recreatieve voorzieningen.

Natte infrastructuur

De regio beschikt ook over een goede natte infrastructuur. Het Prinses Margrietkanaal ontsluit de regio voor de beroepsvaart en maakt het mogelijk hier met bedrijvigheid op in te spelen. Naast deze ontsluiting is het gebied voor de recreatieve vaart meer dan uitstekend ontsloten. Door de opwaardering van de Lits-Lauwersmeerroute in het kader van het Friese Meren project en de realisatie van Sud Ie zijn de Alde Feanen, het Lauwersmeer en Dokkum goed op elkaar aangesloten. Hierdoor is een aantrekkelijke route dwars door de

regio ontstaan die het Friese merengebied met de Waddenzee verbindt. Langs deze route bevinden zich ook meren als de Leijen en het Bergumermeer.

Sociale kracht

Naast de fysieke verbindingen beschikt de regio over sterke non-fysieke verbindingen. De sociale cohesie en samenhang in de regio zijn sterk. Vooral in dorpen in Noord-oost Fryslân is het zelf organiserend vermogen groot. Dit vertaalt zich ook in een dynamisch en betrokken bedrijfsleven. De afgelopen jaren is door de samenwerking tussen overheden stevig geïnvesteerd in de verbinding met de regionale partners. Hierdoor ontstaat een sterk netwerk wat kansen biedt ten aanzien van een geïntegreerde aanpak van de maatschappelijke opgaven, uitbouw van de 'lerende regio' en het combineren van financiële middelen als cofinancieringsinstrument voor Europese-, Rijks- en provinciale middelen.

Bedrijvigheid

Het bedrijfsleven in de regio is kleinschalig van aard. Door het kleinschalige karakter is het bedrijfsleven flexibel, want kleine bedrijven zijn over het algemeen, door taakintegratie, korte lijnen, simpele

procedures en persoonlijke relaties, beter in staat om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden en kunnen snel koalysjes aangaan met andere partijen. Dit biedt concurrentievoordelen. Of het bedrijf ook echt flexibel is, hangt echter wel af van de persoonlijke eigenschappen van de ondernemer. De agrarische sector levert veel spin-off: van één agrarisch bedrijf leven 10 anderen. Daarnaast zullen de gelden voor het agrarisch natuurbeheer wederom ten goede komen aan de leefbaarheid van het gebied.

Digitalisering

Noordoost Fryslân heeft op het gebied van kabel- en ICT-ontsluiting te maken met wat

men de plattelandsparadox zou kunnen noemen. In meer afgelegen gebieden met een lage adressendichtheid is het duurder en minder rendabel om kabel en ICT-netwerken aan te leggen. Daarentegen is de digitale ontsluiting voor deze gebieden wel cruciaal. De aanleg van goede verbindingen in plattlandsgebieden is voor grote aanbieders niet aantrekkelijk. De aanwezigheid van het eigen kabelbedrijf Kabel Noord maakt echter dat dit in Noordoost Fryslân wel mogelijk is. De aanwezigheid van dit bedrijf vormt dan ook een sterk punt waar het gaat om de digitale ontsluiting van de regio. In de gebieden waar Kabel Noord niet aanwezig is, moet gekeken worden naar andere oplossingen.

1.2 Zwakke punten

Een eerste aspect van achterstand wordt gevormd door de lage sociaal-economische status van het gebied. De inkomens zijn relatief laag, er bevinden zich relatief veel mensen in een uitkeringssituatie en het gemiddeld opleidingsniveau is laag. Een tweede aspect van achterstand is de relatief ijle economie. De eigen afzetmarkt is klein door een relatief geringe en weinig koopkrachtige bevolking en de bedrijvigheid is hoofdzakelijk kleinschalig van aard. Daar komt bij dat door een relatief hoog aandeel van de landbouw en industrie en weinig commerciële diensten (traditionele sectorstructuur) de regio de laatste jaren een zeer lage werkgelegenheidsgroei heeft gekend en relatief weinig mogelijkheden biedt voor hoger opgeleiden.

'Ver weg imago'

Noordoost Fryslân ligt zowel landelijk als binnen Noord- Nederland niet in een economische kernzone. Dit werkt ook door in een 'ver weg imago' van de regio. Bij het 'ver weg imago' komt dat de regio geen duidelijk profiel heeft. De regio heeft, zoals hiervoor besproken veel sterke kanten, maar deze worden nog onvoldoende voor het voetlicht gebracht. Ondanks het feit dat

er een behoorlijk aantal innovatieve bedrijven, is het innovatiegehalte over het algemeen lager dan gemiddeld in Nederland. Daarbij komt, dat er een grote mate van bescheidenheid heerst, die de charme in zich draagt van 'doe maar gewoon'. Maar een minder introverte houding, de successen vieren en naar buiten brengen kan ook grote voordelen met zich mee brengen! De financiële positie van veel overheden is krap en zij moeten de komende jaren bezuinigen. Dit is vanzelfsprekend een nadelig aspect voor de ontwikkeling van projecten en initiatieven. Daarbij komt dat overheidsmiddelen nu nog sterk zijn verbonden met groei en ontwikkeling. Krimp en vergrijzing bergen het gevaar van stilstand en verpaupering in zich.

1.3 Kansen

De bevolking van Noordoost Fryslân zal de komende decennia gaan krimpen en vergrijzen. Naar verwachting krimpt de bevolking in de komende twintig jaar met bijna 6%. Het aantal huishoudens zal in de komende tien jaar nog wel licht toenemen en vanaf 2020 gaan dalen.

De krimp is niet alleen een bedreiging, maar biedt ook kansen. Kansen liggen op het terrein van vernieuwing van producten, productiemiddelen en -methodes, markt-bewerking in combinatie met internet/ICT, export en aanboren van nieuwe markten, maar ook de benutting van de mogelijkheden van het landschap (de ruimte).

Om deze kans te pakken en hier ook daadwerkelijk in te kunnen investeren is het wel van belang dat er kritisch wordt gekeken naar de wijze waarop dit is te financieren.

Eén van de manieren is de campagne 'Adoptie van het landschap', waar de Vereniging de Noardlike Fryske Wâlden (NFW) momenteel inhoud aan geeft. De vergrijzing brengt verder meer werkgelegenheid in de zorgsector en hele nieuwe markten en mogelijkheden voor nieuwe bedrijvigheid met zich mee. Hierbij kan gedacht worden aan concepten als 'Healthy region'.

Een tweede kans is dat naar verwachting de grote stedelijke kernen in Noord-Nederland de komende decennia steeds meer gaan samensmelten tot één groot stedelijk systeem. Niet zo zeer in termen van bebouwing, maar in termen van economische

en sociale relaties. Voor Noordoost Fryslân ligt daarbinnen, met de kleinschalige kernen en bedrijvigheid en het karakteristieke coulissenlandschap van de Noardlike Fryske Wâlden, een grote kans om zich te richten op kwaliteitsmilieus voor wonen, woon-werkcombinaties en specialistische diensten.

Leefkwaliteit

Gekoppeld aan de integratie van/met de stedelijke knooppunten ligt er ook een kans in het toenemend belang van de kwaliteit van wonen en leven bij arbeidsmarktkeuzen. Stijgende welvaart, hogere opleidingsniveaus, toegenomen mobiliteit en ICT-ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat steeds meer mensen een ruimer arbeidsaanbod kregen. Men heeft steeds meer te kiezen en mensen die kunnen kiezen, kiezen vaak op basis van leefkwaliteit.

Noordoost Fryslân kan deze kwaliteit bieden, met de grote noordelijke steden met al hun voorzieningen naast de deur, de eigen kernen met benodigde dagelijkse voorzieningen, een sterke sociale cohesie en het aantrekkelijke landschap. Dit gegeven wordt versterkt door de steeds verder vervagende grenzen tussen wonen en werken.

ICT-ontwikkelingen maken het steeds meer mogelijk dat er voor velen thuis en vanaf elke gewenste locatie gewerkt kan worden. Het aantal ZZP'ers en kleine ondernemingen dat vanuit huis gerund wordt is de afgelopen jaren sterk gestegen en neemt naar verwachting verder toe. Daar komt bij dat de moderne economie veel meer een netwerkeconomie zal zijn van kleinere entiteiten, dan van grote industrieën en kantoren. Ook zijn er steeds meer gezinnen waar bij beide ouders werken, wat ook vraagt om flexibeler woon-werkverhoudingen. Noordoost Fryslân kent al een sterke traditie op het gebied van woon-werk combinaties. Het bedrijfsleven is kleinschalig, het woonmilieu aantrekkelijk, de ligging gunstig en tezamen met de aanleg van een 'state of the art' ICT-infrastructuur kan de regio op de trends inspelen en voorloper worden op het gebied van woon-werkcombinaties.

Rust, ruimte en bezinning

Voor Noordoost Fryslân liggen er ook kansen in de toenemende behoefte aan rust, ruimte en bezinning. In de komende decennia zullen trends die we nu al zien zich verder door gaan zetten. Stedelijke gebieden worden steeds drukker en mensen krijgen steeds meer informatie te verwerken.

De verwachting is dat waar we er nu nog bewust voor kiezen om online te gaan, we in de toekomst continu online zullen zijn. Het wordt dan een bewuste keuze om offline te zijn. Plekken waar nog rust en ruimte is, waar men offline kan zijn en tot bezinning kan komen, zullen steeds schaarser worden. De aanwezigheid van oude kerken en de rust en ruimte van het landschap maken dat de regio ook goed in staat moet zijn om in te spelen op deze trend.

Netwerkeconomie

De opkomst van de netwerkeconomie biedt grote kansen voor de regio. Bedrijfsnetwerken zullen geduchte concurrenten worden van grote ondernemingen. Wanneer markttransacties makkelijk verlopen kunnen werkzaamheden vaak beter worden verricht door een netwerk van samenwerkende kleine organisaties. Netwerken kennen namelijk lagere overheadkosten en een grotere flexibiliteit. Daardoor kunnen ze zich makkelijker aanpassen, beter inspelen op de vraag van de klant en maatwerk leveren. Door toegenomen mobiliteit en ontwikkelingen in de ICT is het steeds eenvoudiger geworden om netwerken te vormen en dit zal zich in de komende decennia doorzetten. Deze netwerkvorming

hoeft zich ook niet te beperken tot de eigen regio, want er kunnen ook internationale netwerken worden gevormd. Hierin is al een trend zichtbaar in de opkomst van zogenaamde micromultinationals. Dit zijn internationale netwerken van kleine bedrijven die veelal inspelen op internationale nichemarkten. Uit onderzoek blijkt dat in deze markten ook de meeste groei zit. Deze ontwikkelingen bieden kansen voor Noordoost Fryslân waar nauwelijks grote ondernemingen zijn en de economie wordt gedomineerd door het kleinbedrijf. Belangrijk is dat de overheid een faciliterende rol heeft in het ontstaan van deze netwerken. Sinds een aantal jaren zien we als tegenreactie op de verdergaande globalisering een beweging in de vorm van lokalisering. Dit uit zich in een herwaardering van het lokaal eigene en in context van die trend is ook de opkomst van bijvoorbeeld streekproducten te plaatsen. Het is de verwachting dat deze trend zich de komende jaren verder door zal zetten. Dus is het zaak daar tijdig op in te spelen en producten in de markt te zetten als typisch (Noordoost) Fries en kwaliteitsproduct. Hierbij zal het devies “kwaliteit boven kwantiteit” moeten zijn.

Duurzame energie

In het kader van de mondiale klimaatopgave en steeds schaarser wordende fossiele brandstoffen is er een groeiende behoefte aan alternatieve energie. De regio biedt goede mogelijkheden voor opwekking en toepassing van duurzame energie. Hier liggen kansen, zoals energie uit biomassa, windenergie en aardwarmte en zogenaamde sinnegreiden. Daarbij biedt de kleinschalige aard van de woonmilieus en bedrijvigheid voordelen bij de implementatie mede door het ontstaan van energiecorporaties.

Een dorp maak je makkelijker volledig duurzaam dan een stad en de regio kent weinig tot geen zware industrie. Hierbij kan uitstekend worden aangehaakt bij de nationale inzet op energie als piek in Noord-Nederland en de werkzaamheden van Energy Valley.

Kansen voor de regio

De collectieve aanpak en het maken van afspraken voor het leveren van prestaties op gebiedsniveau via een gebiedsofferte, biedt kansen voor de regio en voor het realiseren van ‘doelen en opgaven dichterbij huis’. Door regionaal maatwerk in agro-

milieu-klimaatmaatregelen te leveren en ondernemerschap en gebiedskwaliteiten daarbij centraal te stellen, worden EU-middelen effectiever besteed. Dit draagt bij aan het behoud en de ontwikkeling van maatschappelijke waarden (milieu, natuur, landschap etc.) in agrarische gebieden. De vereniging Noardlike Fryske Wâlden kan ook diensten leveren aan de maatschappij (overheid en markt) die niet primair een Europese behoefte (betalingsbereidheid) of verplichting kennen, maar meer een regionale of lokale opgave of wens zijn. Door als collectief (het realiseren van) verschillende doelen, van verschillende verantwoorde-

lijke overheden, inhoudelijk en ruimtelijk met elkaar te verbinden ontstaat er een meerwaarde. Voor dezelfde (deels gebiedsvreemde) euro worden meerdere doelen met één maatregel bediend.

1.4 Bedreigingen

Ondanks de aanwezige potentie bevindt het gebied zich momenteel nog in een achtergestelde positie en wordt het geconfronteerd met een aantal trendmatige bedreigingen op het gebied van leefbaarheid, gecombineerd met krimp en schaalvergroting en de concurrentiepositie van de lokale economie.

Zo zal de vergrijzing en ontgroening verder toenemen en zal de totale omvang van de bevolking krimpen. Door de sterke veranderingen die zich op dit gebied de laatste jaren voordoen, is het belangrijk de analyse van het bevolkingsverloop te baseren op de meest recente gegevens en deze ook voortdurend te actualiseren. Als gevolg van een sterker wordende bevolkingskrimp neemt de draagkracht voor voorzieningen af en de demografische druk op het werkende deel van de bevolking toe. Dit brengt de leefbaarheid van de regio in gevaar.

Tekort aan vaklui en passende banen

Steeds minder jongeren kiezen voor een vakopleiding, waardoor in de toekomst een tekort aan 'vaklui' kan ontstaan. Vanuit de structuur van de Noordoost Friese economie is er namelijk wel een grote behoefte aan vaktechnisch geschoold personeel.

Er is een trend zichtbaar dat steeds meer jongeren een havo- of vwo-opleiding volgen. Deze jongeren stromen daarna door in hbo- en wo-opleidingen. Jongeren die een hbo- of wo-opleiding willen volgen, zullen hiervoor de regio moeten verlaten omdat hiervoor onvoldoende passende banen beschikbaar zijn. De kans is groot dat deze jongeren niet meer terugkeren naar de re-

gio en dat dit dus een braindrain tot gevolg heeft. Daardoor kan een tekort aan hogeropgeleiden in de regio ontstaan. De toegang tot goed onderwijs is dus belangrijk om jongeren vanuit de regio de kansen te bieden. Om de gewenste variëteit van lager en hoger opgeleiden voor onze regio te bereiken en te behouden, is er een bijpassende mix aan arbeidsplaatsen binnen het bedrijfsleven nodig.

Landbouwsubsidies

De Europese landbouwsubsidies worden de komende jaren afgebouwd en omgezet in een nieuwe beloningssystematiek. Agrarische ondernemers worden dan steeds meer afgerekend op zichtbare en meetbare prestaties. Dit kan een bedreiging vormen, omdat de landbouwsector voor een belangrijk deel van deze subsidies afhankelijk is.

Concurrentie en kannibalisme

Een laatste bedreiging wordt gevormd door concurrentie en kannibalisme ten opzichte van andere regio's. Er zijn veel regio's, zowel binnen Nederland als elders in Europa, die te kampen hebben met dezelfde problematiek en dezelfde kenmerken als Noordoost Fryslân. Daar komt bij, dat met

name ondernemers in Noordoost Fryslân vaak een te bescheiden en te introverte houding aannemen. Tenslotte ligt er een bedreiging in het feit dat bestuurlijke overleggen in deze regio's op dezelfde paarden gaan wedden en daarmee elkaar gaan beconcurreren en kannibaliseren op doelgroepen. Daardoor dreigen gedane investeringen in kansrijk lijkende projecten het gewenste rendement niet te halen. Het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) ondergaat per 1 januari 2016 ingrijpende veranderingen voor de Nederlandse landbouw en het hele landelijk gebied. Het huidige systeem voor directe betalingen wordt deels omgezet van inkomenssteun naar doelgerichte betalingen voor maatschappelijke (groene) prestaties. Voor 30% van de betaling uit de eerste pijler zal in de toekomst aan vergroeningseisen voldaan moeten worden. Naast de eerste pijler blijft ook de tweede pijler voor het plattelandsbeleid bestaan. Het plattelandsbeleid wordt landelijk uitgewerkt in het Plattelandsontwikkelingsprogramma (POP3) met daarbinnen vier landsdelige programma's. Onder deze pijler vallen bijvoorbeeld de agro-, milieu-, en klimaatbetalingen zoals het agrarisch natuurbeheer, maar ook maatregelen gericht op bronefficiëntie zoals water, energie, nitraat en ammoniak. Voor deze betalingen moet

minimaal 25% van de nationale portefeuille voor het plattelandsbeleid (POP3) worden ingezet. Nieuw in deze tweede pijler is de mogelijkheid om als collectief (group of farmers) eindbegunstigde te zijn. Lidstaat Nederland ziet een meerwaarde in de inzet van collectieven. Enerzijds met betrekking tot de effecten van het agrarisch natuurbeheer en anderzijds met betrekking tot besparingen op de organisatiekosten. Het Ministerie van EZ (voorheen E, L&I) heeft een viertal collectieven waaronder de NFW verzocht drie jaar (1 april 2011 t/m 31 maart 2014) proef te draaien met de nieuwe rol voor collectieven. Vanuit de praktijk leveren deze pilots voorstellen voor de uitwerking van het nieuwe stelsel voor agrarisch natuurbeheer.

Met ingang van 1 januari 2016 wordt een nieuw stelsel voor agrarisch natuurbeheer, vallend onder het nieuwe GLB, van kracht. In dat nieuwe stelsel is geen plaats meer voor individuele subsidieaanvragen, maar enkel voor collectieve aanvragen gebaseerd op een gebiedsofferte. Alleen gecertificeerde collectieven, op basis van een programma van eisen, komen in aanmerking om een offerte in te dienen.

2. Communicatie in ANNO II

Waar in de periode ANNO I communicatie vooral gericht was op de (ambitie)projecten, vergroting van herkenbaarheid en zichtbaarheid en draagvlak zal de communicatie in ANNO II meer faciliterend zijn en gericht op het leggen van verbindingen.

De nieuwe samenwerkingsperiode 2016-2020 staat in het teken van het verbinden van initiatieven en opgaven tussen overheid en maatschappelijke partners. Geen topdown benadering vanuit de overheden, maar bottom-up met de mienskip en maatschappelijke partners: mei-inoar wurkje oan e takomst fan Noardeast Fryslân!

De communicatiedoelen zijn:

1. De visie van de samenwerkingsagenda levend houden bij de samenwerkingspartners
2. De kracht van de mienskip en de mogelijkheden in Noordoost Fryslân (door samenwerking) laten zien en mijlpalen vieren

De communicatiedoelen worden hieronder nader uitgewerkt.

1. De visie van de samenwerkingsagenda levend houden bij de samenwerkingspartners

Voor de Agenda 2016-2020 is een visie opgesteld. Deze visie vormt de basis van de samenwerkingsagenda voor de komende jaren. De communicatie staat in het teken van informeren, bewustwording en gedragsverandering over de visie en daaruit

geformuleerde opgaven voor de regio in de komende jaren.

Informeren (bewustwording):

Overheden en partners werken samen aan een leefbare regio. Alle partijen moeten continu blijven ervaren dat een gezamenlijk doel wordt nagestreefd. Partijen moeten daarnaast geïnformeerd zijn over elkaars opgaven en initiatieven. Door hen met elkaar te verbinden, wordt (misschien nog meer en beter) samen gewerkt aan de opgaven waar de regio voor staat.

Gedragsverandering:

Organisaties, initiatieven en overheden moeten elkaar vinden en opzoeken. Vanwege het ontbreken van financiële middelen zal meer gekeken moeten worden naar of en hoe kan worden samengewerkt aan regionale opgaven.

Door bereikte successen en mijlpalen zichtbaar te maken, kan dit een inspirerende rol hebben richting potentiële partners.

Doelgroepen

- Gemeenteraden en Provinciale Staten
- Stuurgroep
- Directeurenoverleg
- Drie themagroepen
- Projectleiders/projecttrekkers
- De ambtelijke organisaties (gemeenten en provincie)
- Maatschappelijke partners (w.o. ondernemers, dorpsbelangen, onderwijsinstellingen, woningcorporaties, zorginstellingen)
- Pers

Strategie

De communicatie vanuit ANNO is faciliterend.

Middelen

- *Dwaandenieuwsbrief*: digitale nieuwsbrief die 1x per 2 maanden verschijnt. Informatie over o.a. demografische ontwikkelingen, lobby, leefbaarheidsinitiatieven, projecten etc.
- *Bereik*: ca. 800 abonnees.
- *Website*: www.dwaande.nl informeert

over de thema's wonen en werken in Noordoost Fryslân en geeft nieuws over en evenementen in de regio. Daarnaast heeft de site een besloten deel met agenda en stukken van ANNO-overleggen.

- *Twitter*: via het twitteraccount @NetwerkNO informeren we over actuele thema's in en buiten de regio en de opgaven vanuit ANNO.
- *Pers*: Voor free publicity en informatieoverdracht is een (positieve) pers belangrijk. Door de lokale, regionale en landelijke pers actief te informeren (persberichten) of uit te nodigen voor persgesprekken blijven zij betrokken.
- *(Jaarlijkse) regiobijeenkomsten*: Jaarlijks vindt er in het Streekhuis een bijeenkomst plaats voor bestuurders, raads- en Statenleden, ondernemers, jongeren en maatschappelijke organisaties. Doel van deze bijeenkomst is hen op een interactieve manier te informeren over en betrekken bij projecten uit de Agenda I en het proces voor de Agenda II. De vorm en inhoud van dergelijke bijeenkomsten kunnen verschillen, afhankelijk van de boodschap en het besluitvormingsstraject (b.v. carroussels, informatiestands en al dan niet een plenair gedeelte).

- *Ondernemersmagazine*: Netwerk Noord-oost vult in elke editie van Ondernemend Noordoost Fryslân 12 pagina's in de regiobijlage. Dit magazine verschijnt 4x per jaar.
- *Interne communicatiekanalen samenwerkingspartners*: vanuit ANNO worden teksten beschikbaar gesteld om intern te gebruiken.

2. De kracht van de mienskip en de mogelijkheden in Noordoost Fryslân (door samenwerking) laten zien en mijlpalen vieren

De Mienskip in Noordoost Fryslân is krachtig en dwaande en heeft de afgelopen jaren laten zien dat zij eigen initiatieven ontplooit om de leefbaarheid in de regio fier overeind te houden. Zij hebben en nemen zelf ook een belangrijke rol in bij tal van ontwikkelingen. Zo zijn er de dorpscoöperaties, energiecoöperaties, HelpElkaar en de Omtinkers. Aansluiten bij deze initiatieven is belangrijker dan zelf als overheden weer iets nieuws te bedenken. Met dat als uitgangspunt kan "koalysjevorming" worden opgestart.

De communicatie is erop gericht om de regio, de mogelijkheden, kansen en uitdagingen

en de kracht van de Mienskip te laten zien.

Informeren (bewustwording):

Wat gebeurt er op de thema's Wonen en leven, Economie en Griens en blau? Wat zijn de successen?

Gedragverandering:

De Mienskip moet worden uitgedaagd en gefaciliteerd om met initiatieven te komen en ideeën te ontwikkelen. Mensen en initiatieven worden met elkaar verbonden en kennis wordt gedeeld. Vanuit de overheid wordt niets opgelegd.

Doelgroepen

- Gemeenteraden en Provinciale Staten
- Stuurgroep
- Directeurenoverleg
- Drie themagroepen
- Projectleiders/projecttrekkers
- De ambtelijke organisaties (gemeenten en provincie)
- Maatschappelijke partners (w.o. ondernemers, dorpsbelangen, onderwijsinstellingen, woningcorporaties, zorginstellingen)
- Inwoners en bedrijven
- Landelijke politiek

- Bezoekers
- Netwerk in Brussel (mogelijkheden vanuit Europa)
- Pers

Strategie

Afhankelijk van het soort project of initiatief heeft communicatie een (actieve) initiërende rol (promotie), danwel een meer informerende. Gaat het om projecten vanuit de thema's en opgaven vanuit ANNO II, dan wordt een actieve houding in communicatie aangenomen. Gaat het om reeds gestarte initiatieven waarover via 'eigen' kanalen al gecommuniceerd wordt, of waar andere partijen een leidende rol hebben, dan wordt een meer informerende rol aangenomen (retweeten van berichten).

Middelen

- *Dwaandenieuwsbrief*: digitale nieuwsbrief die 1x per 2 maanden verschijnt. Informatie over o.a. demografische ontwikkelingen, lobby, leefbaarheidsinitiatieven, projecten etc. Bereik: ca. 800 abonnees.
- *Website*: www.dwaande.nl informeert over de thema's wonen en werken in Noordoost Fryslân en geeft nieuws over en evenementen in de regio.

Daarnaast heeft de site een besloten deel met agenda en stukken van ANNO-overleggen.

- *Twitter*: via het twitteraccount @NetwerkNO informeren we over actuele thema's in en buiten de regio en de opgaven vanuit ANNO.
- *Pers*: Voor free publicity en informatieoverdracht is een (positieve) pers belangrijk. Door de lokale, regionale en landelijke pers actief te informeren (persberichten) of uit te nodigen voor persgesprekken blijven zij betrokken.
- *(Jaarlijkse) regiobijeenkomsten*: Jaarlijks vindt er in het Streekhuis een bijeenkomst plaats voor bestuurders, raads- en Statenleden, ondernemers, jongeren en maatschappelijke organisaties. Doel van deze bijeenkomst is hen op een interactieve manier te informeren over en betrekken bij projecten uit de

Agenda I en het proces voor de Agenda II. De vorm en inhoud van dergelijke bijeenkomsten kunnen verschillen, afhankelijk van de boodschap en het besluitvormingstraject (b.v. carroussels, informatiestands en al dan niet een plenair gedeelte).

- *Ondernemersmagazine*: Netwerk Noord-oost vult in elke editie van Ondernemend Noordoost Fryslan 12 pagina's in de regiobijlage. Dit magazine verschijnt 4x per jaar.

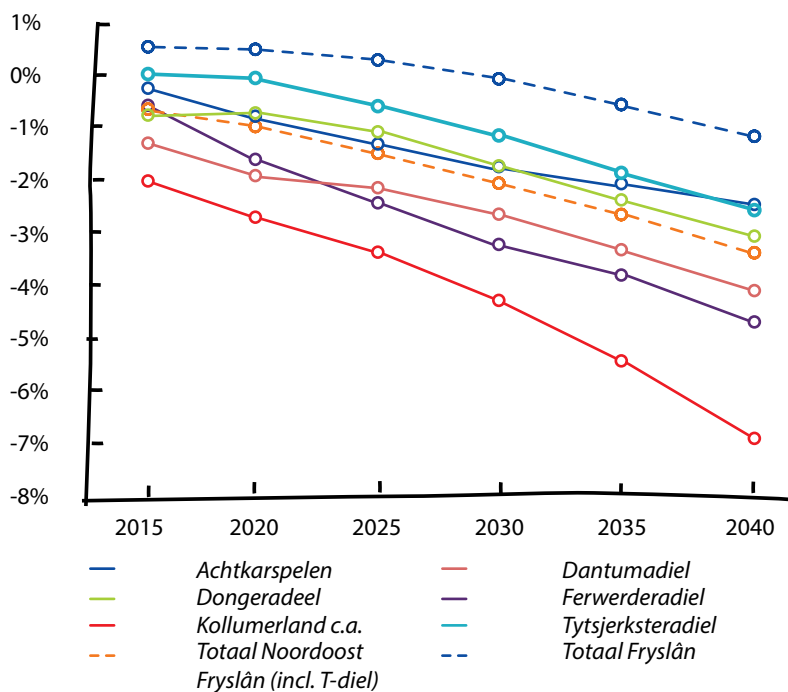
NB Deze opsomming van communicatiemiddelen is niet uitputtend. Er zijn uiteraard tal van andere communicatiemiddelen te bedenken die ingezet kunnen worden voor de communicatie richting doelgroepen. Bepalend is wat we willen communiceren en voor wie.

3. Prognoses en economie

Bevolkingsontwikkeling

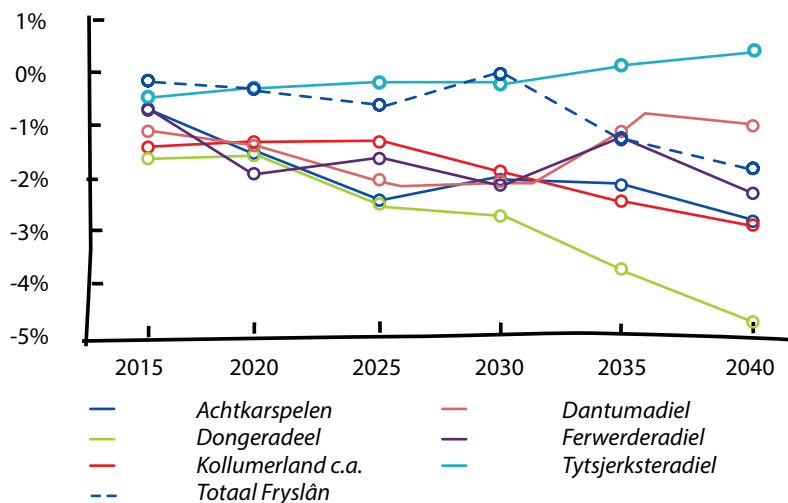
Procentuele ontwikkelingen ten opzichte van
voorgaande 5 jaar

Bron: Provincie Fryslân

Bevolkingsontwikkeling

Procentuele ontwikkelingen ten opzichte van voorgaande 5 jaar

Bron: Primos

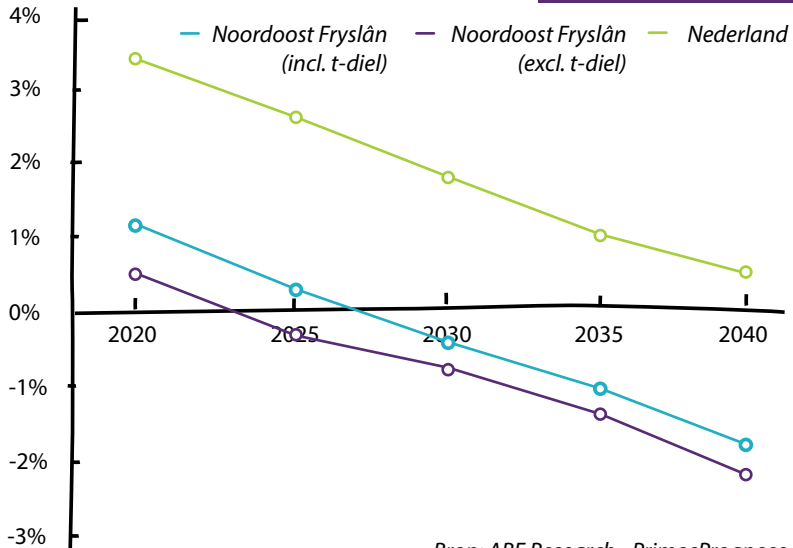
Totale bevolking

	2015	2020	2030	2040
Achtkarspelen	27.907	27.440	26.183	24.870
Dantumadiel	19.030	18.721	17.915	17.552
Dongeradeel	23.868	23.452	22.197	20.292
Ferwerderadiel	8.776	8.599	8.267	7.968
Kollumerland c.a.	12.712	12.531	12.107	11.438
Tytsjerksteradiel	31.963	31.827	31.627	31.743
Totaal Noordoost Fryslân	124.256	122.570	118.296	113.863

Bron: Primos

Huishoudensontwikkeling

Procentuele verandering ten opzichte van
voorgaande 5 jaar

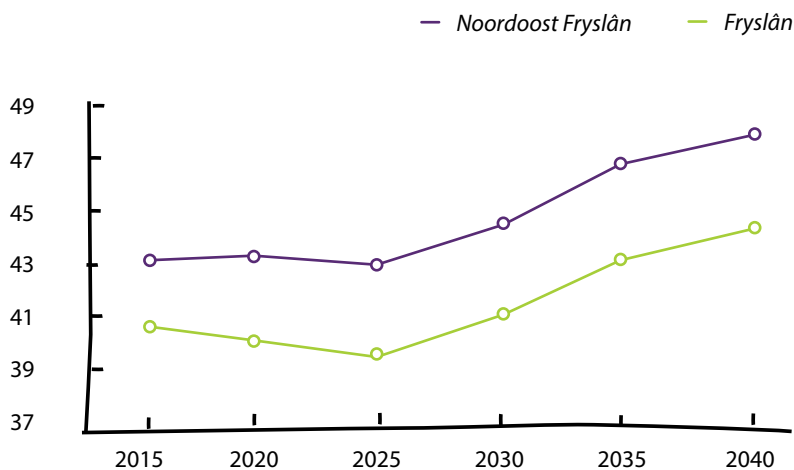

Huishoudensontwikkeling

% verandering t.o.v. voorgaande 5 jaar	2020	2025	2030	2035	2040
Achtkarspelen	0,6%	0,1%	-0,4%	-1,6%	-2,5%
Dongeradeel	-0,7%	-2,0%	-1,2%	-2,2%	-4,1%
Dantumadiel	2,1%	0,7%	-0,8%	-0,8%	-1,0%
Ferwerderadiel	1,1%	0,7%	-1,2%	-1,4%	-2,5%
Kollumerland c.a.	1,0%	0,0%	-0,7%	-1,3%	-2,0%
Tytsjerksteradiel	3,2%	2,2%	0,5%	-0,2%	-0,9%
Noordoost Fryslân (incl. T-diel)	1,3%	0,4%	-0,5%	-1,1%	-2,1%
Noordoost Fryslân (excl. T-diel)	0,6%	-0,3%	-0,8%	-1,5%	-2,5%
Nederland	3,8%	3,0%	2,0%	1,1%	0,6%

Groene druk (%)

(-19 ten opzichte van 20-64 aar)

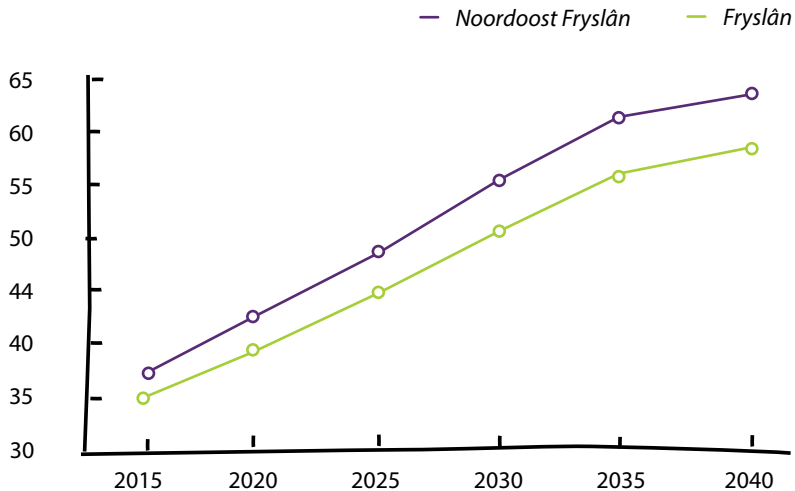
Bron: Provincie Fryslân 2013

Groene druk (%)

	2015	2020	2025	2030	2035	2040
Achtkarspelen	44,2	45,3	44,6	45	46,7	48,4
Dantumadiel	41,2	40,8	40,9	43,7	46,1	45,5
Dongeradeel	43,1	43,6	43,9	46,4	49,1	49,8
Ferwerderadiel	45,5	46,8	45,9	47,5	52,2	54
Kollumerland c.a.	42,2	41,3	41	42,5	44,6	45,2
Tytsjerksteradiel	43,8	43,3	42,7	44,1	45,9	47,2
Noordoost Fryslân	43,3	43,4	43,1	44,7	47	47,9
Gemiddelde Fryslân	40,9	40,3	39,8	41,4	43,4	44,5

Grijze druk (%)

(65+ ten opzichte van 20-64 aar)

Bron: Provincie Fryslân 2013

Grijze druk (%)

	2015	2020	2025	2030	2035	2040
Achtkarspelen	31,9	37,6	42,6	47,2	52,3	54,9
Dantumadiel	34,4	40	45,1	50,4	53,9	53,1
Dongeradeel	38,3	45,1	53	62,2	69	71,3
Ferwerderadiel	34,3	42	50,5	59,3	70	71,8
Kollumerland c.a.	32,3	37,5	43,1	49,8	55,7	58,1
Tytsjerksteradiel	39,1	45,6	51,9	57,8	63,7	66,3
Noordoost Fryslân	35,5	41,7	47,9	54,3	60,1	62,1
Fryslân	34	38,9	44	49,6	54,8	56,9

Economie

Economie in transitie: naar meer innovatie en flexibiliteit

De economie van Noordoost Fryslân heeft ook de afgelopen periode de hardnekkige gevolgen van de economische crisis onderzonden en kent een andere uitgangspositie dan vijf jaar geleden. Het aantal banen is in een aantal sectoren fors verminderd en de werkloosheid is sterk gestegen. Maar naast de conjuncturele invloeden zijn er ook structurele veranderingen in de economie waarneembaar, die van invloed zijn op de groeiverwachting van een regio. Zo blijkt de economie in zijn algemeenheid versneld te transformeren, naar wat ook wel, vrij vertaald, een economie van kleine bedrijven wordt genoemd ("entrepreneurial economy").

In een dergelijke economie zijn het de kleinere MKB-ondernemingen die economisch goed presteren door het op de markt brengen van innovatieve producten en diensten. Veel van dat werk kenmerkt zich door toegang tot de digitale snelweg. Een groeiend aantal bedrijven heeft een lokale worteling, maar een veel groter bereik. Noordoost Fryslân zou hier met het relatief kleine MKB, mits innovatief, een voordeel bij kunnen

hebben. Ook startende ondernemers zijn in dit kader (ict, innovatiegerichtheid en permanente scholing) een belangrijke factor in het economische groeiperspectief van een regio. Overheidsstimulering is derhalve nuttig, bij voorkeur op regionale schaal.

Clustering van kennis

De productie van kennis heeft sterke positieve externe effecten, echter de marktsector produceert daarvan uit zichzelf te weinig. Bovendien blijken binnen vele sectoren grote, hardnekkige, verschillen te bestaan in stijging van de productiviteitskoplopers. Koplopers binnen een sector lopen ver voor op de rest. Overheidsstimulering is derhalve nuttig, bij voorkeur op regionale schaal, want als zich verplaatsing van kennis voordoet, is dat voornamelijk op dit schaalniveau. Clustering van kennis binnen een netwerk van middelgrote- en kleine bedrijven en enkele grote bedrijven wordt nog meer dan nu al het geval is het kenmerk van de toekomst.

Stedelijke netwerken en bereikbaarheid

De laatste decennia zijn mensen en bedrijven zich meer en meer in steden gaan vestigen en deze zijn door agglomeratievoordelen de dynamische motoren van eco-

nomische groei geworden. Een trend die zal doorzetten in verband met een sterker op kennis gedreven economie. Gespecialiseerde kennis is in grotere mate aanwezig in steden, waarbij een hogere dichtheid van bedrijven en werknemers meer kansen biedt voor kennisoverdracht. Daar waar agglomeratievoordelen zich minder voordoen, zoals in Noordoost Fryslân, is het van belang via regionale netwerkvorming deze voordelen te behalen en tevens meer aansluiting te zoeken bij de stedelijke netwerken. Goede verbindingen (weg, water, spoor, ICT, commercieel) zijn hiervoor van groot belang en investeren in bereikbaarheid blijft daarom een belangrijke opgave.

Wonen als economische factor

De bereikbaarheid speelt ook een belangrijke rol voor de woningmarkt. Een aantrekkelijke en goed bereikbare woonomgeving kan mensen die buiten de regio werken doen besluiten in de regio te blijven en komen wonen. Maar ook door de tendens dat werk steeds meer het wonen volgt, krijgt de woonfunctie een grotere economische betekenis.

Duurzaamheid

Duurzaamheid gaat een grotere rol spelen

in het bedrijfsproces, met name op het gebied van grondstof- en energie intensiteiten. Hier ligt een kansrijke verbinding met innovatie. Noord-Nederland wil zich ontwikkelen als een regio die bekend staat om de vernieuwende wijze waarop maatschappelijk en economisch voordeel wordt gehaald uit innovatie. Een transitie naar meer duurzame vormen van energie is daarbij één van de uitdagingen waarop wordt ingezet.

De economie in Noordoost Fryslân

De economische crisis heeft de afgelopen vijf jaar ook in Noordoost Fryslân diepe sporen getrokken. In 2014 waren er 39.097 banen. Ten opzichte van vijf jaar geleden is het aantal banen met ruim 4% gedaald. De daling voor de hele provincie bedroeg in deze periode 2%.

De werkgelegenheidsstructuur in Noordoost Fryslân wordt gekenmerkt door relatief veel banen in de industrie, de bouw en de landbouw. De zakelijke dienstverlening is hier ondervertegenwoordigd. Dit maakt de regio kwetsbaar en verdient aandacht.

Verandering aantal banen**2014 t.o.v. 2010**

Handel en reparatie	0,8%
Gezondheids- en welzijnszorg	-2,1%
Industrie en delfstoffenwinning	-10,7%
Bouwnijverheid	-9,1%
Zakelijke dienstverlening	2,8%

De grootste sectoren in Noordoost Fryslân op basis van het aantal banen zijn:

1. Handel en reparatie.
2. Gezondheids- en welzijnszorg.
3. Industrie en delfstofwinning.
4. Bouw.
5. Zakelijke dienstverlening.

'Hiervan bevindt zich 70% van het totaal aantal banen in de regio'

Werkloosheidsontwikkeling

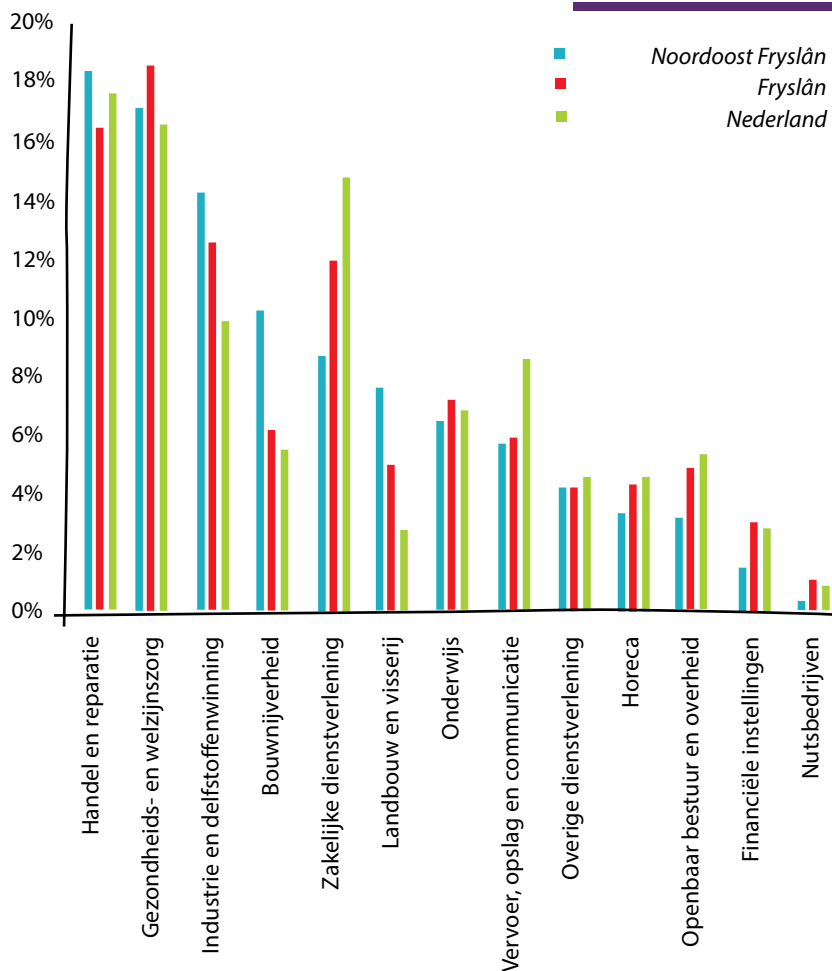
De daling van het aantal arbeidsplaatsen heeft ook zijn weerslag gehad op de ontwikkeling van de werkloosheid. Het werkloosheidspercentage in de regio is de afgelopen vijf jaar fors gestegen, met 65%. Ten opzichte van Nederland ligt de werkloosheid hier in 2014 ruim een procentpunt hoger (1,3), terwijl het verschil in 2010 0,4 procentpunt bedroeg.

Beroepsbevolking

Het opleidingsniveau van de beroepsbevolking in Noordoost Fryslân blijft achter bij dat van Nederland. Ten opzichte van Nederland zijn er in onze regio ca. 50% meer lager opgeleiden. Het opleidingsniveau hoog is in alle gemeten gemeenten relatief lager dan het landelijk gemiddelde. Dit kan deels verklaard worden doordat jongeren met een havo- of vwo-diploma doorstromen in hbo- of wo-opleidingen en hiervoor de regio moeten verlaten. Maar het verschil ontstaat ook al in een eerdere fase, door het geringere aandeel basisschoolleerlingen dat doorstroomt naar havo/vwo in vergelijking met het Nederlandse gemiddelde. Gezien de trend naar een meer op kennis gebaseerde economie ligt hier een opgave voor Noordoost Fryslân.

Banen per sector

% totaal (parttime+fulltime) aantal banen (2014)

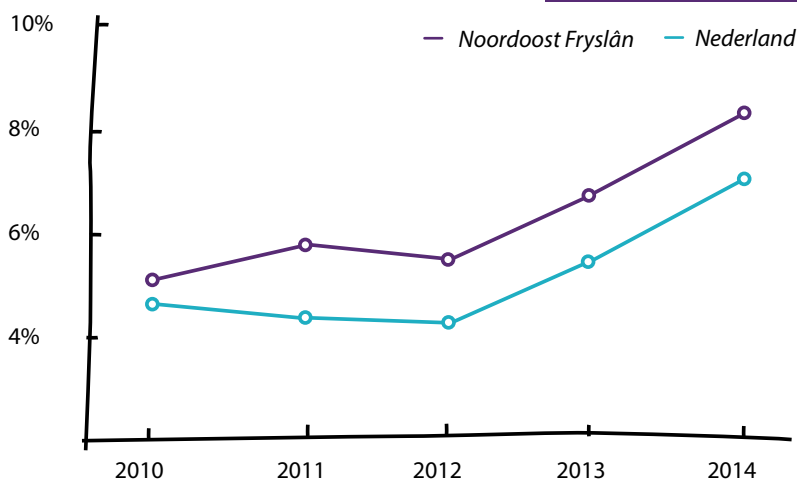
Bron: werkgelegenheidsregister - Provincie Fryslân (2014)

Ook de toekomstige omvang van de potentiële beroepsbevolking baart zorgen. In alle gemeenten in onze regio zal deze fors dalen. Deze varieert van 23% (Ferwerderadiel) tot 7% (Tytsjerksteradiel). Dit is bedreigend voor leefbaarheid en economische ontwikkeling van Noordoost Fryslân. Het betekent dat het voor ondernemers in Noordoost Fryslân moeilijker wordt dan voor veel con-

currenten elders in de provincie om aan geschikt personeel te komen. Dit probleem kan deels worden opgevangen door meer mensen van buiten de regio te werven en door het verhogen van de productiviteit door middel van verdere automatisering en innovatie. Daarin is kennisontwikkeling een sleutelbegrip.

Werkloosheidsontwikkeling

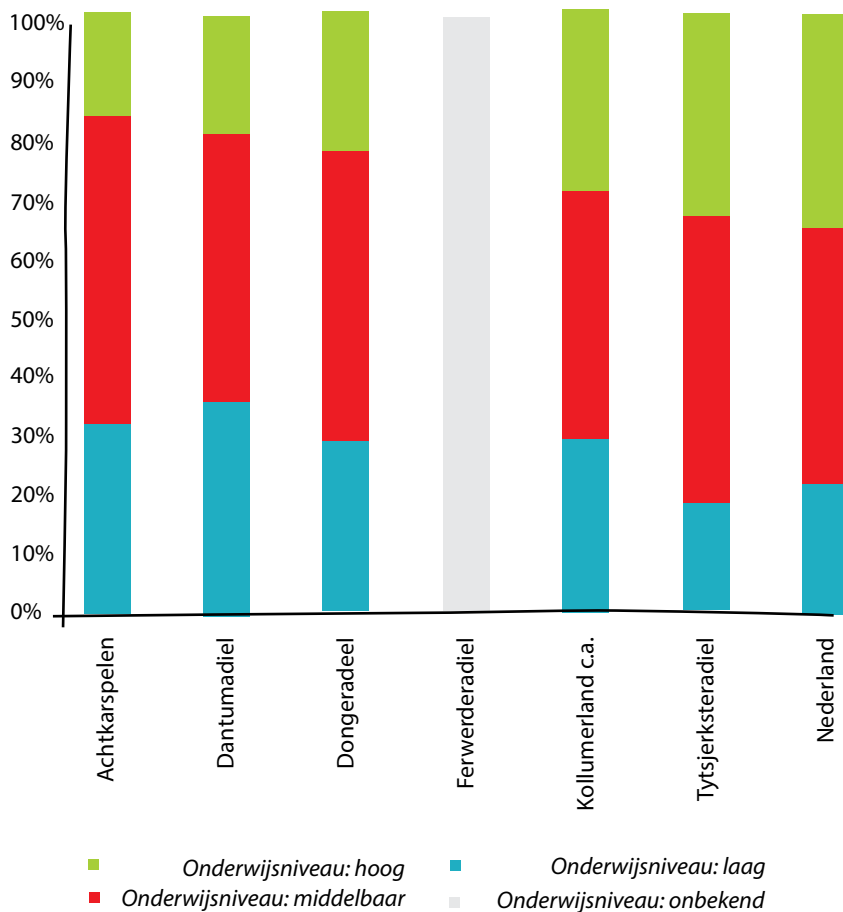
Niet-werkende werkzoekenden als % van de potentiële beroepsbevolking

Bron: data.fryslan.nl (2014)

Opleidingsniveau beroepsbevolking

jaar 2011 / 2013*

Stateline.cbs.nl (2014)

Ontwikkeling omvang beroepsbevolking (15-65 jaar)

Percentage verandering 2030 t.o.v. 2010

■	Achtkarspelen	■	Kollumerland c.a.
■	Dantumadiel	■	Tytsjerksteradiel
■	Dongeradeel	■	Fryslân gemiddeld
■	Ferwerderadiel		

Bron: Prognose Fryslân, 2013

Daling in omvang van de bedrijven

Het MKB is in Noordoost Fryslân sterk vertegenwoordigd. De gemiddelde omvang van de bedrijven nam het afgelopen decennium sterk af. De verklaring hiervoor is dat de totale werkgelegenheid in Noordoost Fryslân is gedaald, terwijl het aantal bedrijfsvestigingen toenam. Dit zal grotendeels komen door een toename van het aantal zzp-ers.

Kleinere bedrijven hebben als voordeel dat ze doorgaans flexibeler kunnen inspelen op veranderingen in de markt, maar blijven qua innovatiegraad wel achter bij grote bedrijven. Aansluiting zoeken bij innovatieve netwerken is dan ook van belang voor het bedrijfsleven in onze regio.

Uitdagingen en kansen

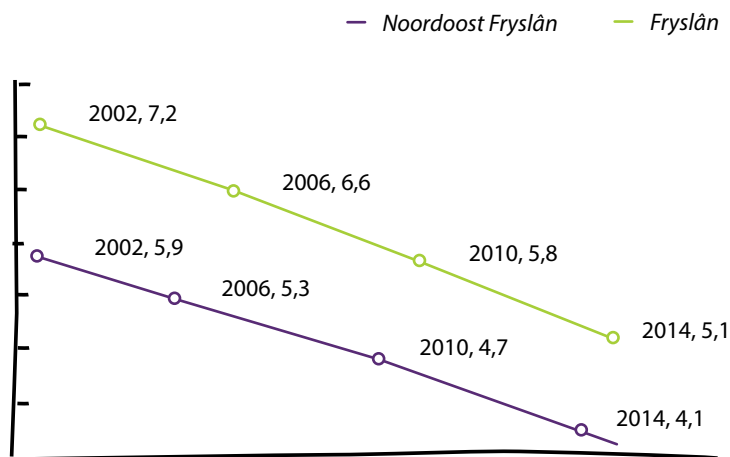
De economische vitaliteit van Noordoost Fryslân staat door de eerder genoemde ontwikkelingen onder druk. Gelet op de kenmerken van de Noordoost Friese economie moet de nadruk bij de economische opgaven de komende tijd komen te liggen op het weerbaarder maken van bedrijven en beroepsbevolking voor de toenemende dynamiek in de economie. De competitie tussen bedrijven neemt onder invloed van technologische innovatie en verdere han-

delsliberalisatie toe. Het aandeel van kennis in de toegevoegde waarde van een product of dienst zal stijgen. Dit betekent ook voor de beroepsbevolking grotere uitdagingen.

De baan voor het leven bestaat niet meer en functies die tot voor kort vanzelfsprekend leken, worden overgenomen door machines. Aan een startkwalificatie voor de arbeidsmarkt worden hogere eisen gesteld dan vijf jaar geleden. Bevordering van het innovatief vermogen van bedrijven, het stimuleren van de exportkansen (zo mogelijk in combinatie met duurzaamheid) en verhoging van het opleidingsniveau van de beroepsbevolking zijn derhalve de belangrijkste opgaven. Daarnaast zal meer moeten worden ingezet op het stimuleren van nieuw ondernemerschap. Ondanks de verbeterde bereikbaarheid moet de groei van nieuwe bedrijven voornamelijk komen uit de eigen (afnemende) beroepsbevolking. Het aanbieden van een aantrekkelijke werk- en woonomgeving met een goed voorzieningenniveau en een goede bereikbaarheid, zowel fysiek als digitaal, is hierbij een belangrijke randvoorwaarde.

Gemiddeld aantal banen per vestiging

parttime + fulltime

Bron: *fryslan.databank.nl* (2014)

Sterke punten

De sterke punten van de regio kunnen effectief worden benut (zie Swot-analyse). Zoals de ligging ten opzichte van de stedelijke driehoek Leeuwarden-Drachten-Groningen en de verbeterde kansen die dit biedt voor Noordoost Fryslân als woonregio na openstelling van de Centrale As.

Daarnaast bieden de diverse landschappen met landelijke en internationaal erkende natuurwaarden economisch kansrijke gebruiksmogelijkheden, voornamelijk op het gebied van recreatie en toerisme. Daarbij is het een voordeel dat de samenwerking tussen overheden en regionale partners in de regio al intensief is. Er ligt een stevig funda-

ment voor het gezamenlijk oppakken van de uitdagingen waar Noordoost Fryslân de komende samenwerkingsperiode voor staat:

- Verlagen werkloosheid
- Stimuleren ondernemerschap
- Verhogen opleidingsniveau beroepsbevolking
- Exportbevordering
- Aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt
- Bevorderen innovatie (duurzaamheid)
- Bevorderen recreatie en toerisme
- Behoud vitale winkelgebieden
- Creëren aantrekkelijke woon (-werk) milieus
- Verbeteren bereikbaarheid (ook digitaal)

4. Opgave 1: Demografie en vormen van koalysjes

Onderdeel van: **x Wonen en leven** 0 Economie 0 Griene en blau
0 anders, nl.....

Doel

De leefbaarheid van Noordoost Fryslân is goed: Het is een “gezonde” regio met kwalitatief goede, toekomstbestendige en bereikbare voorzieningen en mienskipssin. De inwoners zijn in staat hun leven zo zelfstandig mogelijk vorm te geven.

Visie

Centraal staat de leefbaarheid of wel een duurzame samenleving. De regio heeft te maken met een demografische omslag: krimp van de bevolking en het aantal huishoudens, een forse ontgroening en vergrijzing, en hiermee samenhangend een verminderd draagvlak voor voorzieningen (onderwijs, zorg en welzijn). Daarmee komt de aantrekkingskracht en de leefbaarheid van de regio onder druk te staan.

Leefberenskoalysje

Dit vraagt om een gezamenlijke lange termijn-visie op de ontwikkeling van wonen en voorzieningen en om een onderling afgestemd uitvoeringsprogramma voor de (middel)lange termijn. Deze visie en het uitvoeringsprogramma zullen moeten

worden opgesteld met partijen. Koalysjes van partners die verantwoordelijkheid dragen op deze terreinen. Door de partners van de verschillende terreinen samen te brengen is een integrale aanpak mogelijk.

De opgave voor “demografie” is daarom allereerst het bij elkaar brengen van de partners die hierin een belangrijke verantwoordelijkheid hebben, ofwel het oprichten van een Leefberenskoalysje met vertegenwoordigers vanuit onderwijs, zorg, welzijn en wonen (corporaties). Vertegenwoordigers die vanuit hun eigen vakgebied een brede achterban op deze terreinen vertegenwoordigen. Op deelreinen zijn al processen in gang gezet. Het is belangrijk om de integraliteit en samenwerking te borgen.

Wat is hiervoor nodig en welke stappen moeten worden gezet?

1. Procescoördinator (uren)
2. Met partners afstemmen hoe de Leefberenskoalysje eruit moet zien en hoe deze een goede bijdrage kan leveren aan de opgaven van de regio. Facilite-

rende rol op basis van de vraag en behoefte van de partners.

3. Gezamenlijke opgave bepalen: Koalysjeakkoord.
4. Oprichten van een koalysje en goede inbedding/koppeling in de ANNO-structuur.

Met betrekking tot stap 2:

In een proces van “koalysjevorming” zijn er geen voorwaarden vooraf, anders dan dat gelijkwaardigheid de werkwijze bepaalt. Het is belangrijk dat de rollen die de verschillende partners in deze samenwerking hebben, duidelijk zijn en passen bij de vooraf geformuleerde opdrachten. Wettelijke taken en posities worden ingenomen op basis van het “koalysjeakkoord”. Daarbij geldt dat niemand gehouden is aan het onmogelijke. Dat betekent in de praktijk dat eigen verantwoordelijkheid moet worden genomen als de samenleving heeft bepaald dat er normen en waarden zijn waaraan een ieder moet voldoen. Zo heeft de overheid een belangrijke taak in het faciliteren van de regionale samenwerking (Leefberenskoalysje) en soms in het creëren van randvoorwaarden met als doel dat de maatschappelijke partners optimaal invulling kunnen geven aan hun opgaven.

Eén van deze randvoorwaarden is het beschikbaar stellen van volledige en actuele informatie, cijfers en prognoses over de samenleving in Noordoost Fryslân op allerlei gebied.

Met betrekking tot stap 3:

Alle samenwerkingspartners komen gezamenlijk tot een werkprogramma/sociaal maatschappelijk programma waarin de opgave voor de regio helder geformuleerd wordt. Vanuit de eigen sector gaat men een gezamenlijk regionaal verband werken aan de toekomst van Noordoost Fryslân. Daarvoor gaat een koalysjeakkoord met een visie op de onderwerpen en thema's waarop op regionale schaal zal worden gewerkt en toegevoegde waarde kan worden geleverd. Dat akkoord bevat ook de doelen, verantwoordelijkheden en rollen van de verschillende partners. Onderlegger is samenwerken op basis van gelijkwaardigheid.

Bouwstenen en instrumenten: data en instrument Atlas

Vanaf 2012 is de regio met inwoners en maatschappelijke organisaties in gesprek geweest over de demografische ontwikkelingen (zie ook Regioconsultatie - Demografische ontwikkelingen anticipeerregio

Noordoost Fryslân op www.dwaande.nl). Er is onderzocht hoeveel voorzieningen er nodig zijn, gelet op de krimp: 'Naar een regionaal voorzieningsverspreidingsmodel in Noordoost Fryslân 2020-2030' (www.dwaande.nl).

Door middel van het project Atlas van Noordoost Fryslân is vervolgens breed gediscussieerd met maatschappelijke organisaties en inwoners en zijn criteria opgehaald die van belang zijn bij het maken van keuzes.

De resultaten van deze processen kunnen gebruikt worden door zowel de Leefberenskoalysje als de Mienskip, lokale (school)besturen en inwoners.

Het is belangrijk partijen te voorzien van relevante en actuele informatie en hen te faciliteren. Dit kan wanneer de regio een licentie van de applicatie heeft met alle data. Daarmee kan de Atlas ter beschikking gesteld worden aan iedere organisatie die de dialoog met de eigen achterban verder wil voeren en wil komen tot oplossingen voor de lokale schaal (maatwerkoplossingen).

Wat is hiervoor nodig en welke stappen moeten hiervoor worden gezet?

1. Aanschaf licentie voor x aantal jaar;
2. borgen en eventueel aanvullen database;
3. organisatie en aanspreekpunt, iemand die de "tool" kan beheren.

Wie heeft welke rol en verantwoordelijkheid?

Koalysje:

Verantwoordelijkheid nemen voor de diverse opgaven die voortvloeien uit de demografische ontwikkelingen en gezamenlijk zorgen voor een regio met voldoende kwalitatief goede voorzieningen op het gebied van onderwijs, zorg, wonen, cultuur en sport.

ANNO: bijeenbrengen koalysjepartners, faciliteren, procesbegeleiding, deelname aan koalysje, informeren, kennis beschikbaar stellen, verbinding tussen het Rijk en de diverse partners.

Partners: uitvoering(sagenda)

Bouwstenen instrumenten: data en instrument Atlas

ANNO: borgen data, aanschaf en ter beschikking stellen instrument Atlas, kennis

delen (goede voorbeelden) en faciliteren.

Mienskip: (burger)initiatieven

Maatschappelijke organisaties: initiatief

4.3 Overig

Reeds betrokken partners

Gemeenten en Provincie.

Beoogde partners

Corporaties, overheden, zorg- en welzijnsinstellingen, onderwijsinstellingen voor voortgezet onderwijs en basisonderwijs, organisaties voor kinderopvang en peuterspeelzalen), MKB, etc.

Planning

- Verbinden regionale stakeholders in de koalysje;
- Opgaven van stakeholders in koalysje verbinden en faciliteren (passend bij de verantwoordelijkheid die partners ieder voor zich hebben).

Regionaal belang

De demografische ontwikkeling van de regio raakt diverse opgaven in ANNO II en speelt ook op gemeentelijke schaal. Goede verbinding en integrale afstemming met de diverse opgaven is van belang.

Het neerzetten van de koalysje gebeurt als netwerkorganisatie die open en transparant voor en in de regio functioneert.

Samenhang en koppelkansen

BZK / Onderwijs / Zorg.

Financiën

Aan BZK wordt gevraagd om de gegevens van de Atlas ter beschikking te stellen en gebruik (licentie en actualisatie) hiervan te faciliteren of voor hun rekening te nemen. Er zal voldoende capaciteit moeten komen om de benodigde processen te faciliteren.

Projecten ANNO II

- Deze komen voort uit het programma dat de koalysje met elkaar definieert.
- Procescoördinatoren.

Potentiële projecten ANNO II

- Ondersteuning faciliteren voor Mien-skipprojecten die “handjes” nodig hebben.
- Diverse opgaven rondom huisvesting onderwijs met betrekking tot uitkomen Atlas.

Opgave 2: Zorg

Onderdeel van: **x Wonen en leven**
0 anders, nl.....

0 Economie

0 Grien en blau

Doel

Bevordering sterke zorgstructuur in Noord-oost Fryslân met als doel de continuïteit van voldoende (kwalitatieve) zorg voor bewoners uit de regio te garanderen.

Visie

Op het gebied van zorg zijn vele ontwikkelingen gaande. De regio Noordoost Fryslân heeft te maken met demografische krimp. Deze veranderingen samen hebben tot gevolg dat verschillende (zorg)voorzieningen blijvend onder druk staan of zelfs verdwijnen. Dit gaat echter wel gepaard met een toenemende vergrijzing van de regio. De vraag naar zorg en voorzieningen wordt steeds groter.

Daarnaast hebben gemeenten een steeds belangrijkere (regie)rol, namelijk die van het regisseren van innovatieve vormen van samenwerking en op die manier bijvoorbeeld wonen, (gezondheids)zorg en welzijn te verbinden. Er zijn vele aanbieders en uitvoeringsinstellingen die vele diverse (en soms overlappende) producten en diensten aanbieden. Ook de beno-

digde kennis en expertise is verspreid over verschillende organisaties in het veld. De gemeente heeft aanbieders, die zorgtaken al jarenlang uitvoeren, hard nodig en zal samen met hen vorm moeten geven aan het nieuwe beleid en de uitvoering ervan. Dit vraagt vooral om een netwerkbenadering, met afstemming op bestuurlijk en organisatorisch niveau en samenwerking waarin de netwerken op het gebied van zorg beter op elkaar aansluiten. Daarnaast is de zorgsector een belangrijke werkgever in onze regio. De afgelopen jaren zijn er diverse projecten geïnitieerd die de komende jaren, indien succesvol gebleken, verder uitgerold worden.

Doelstelling

Bevordering sterke zorgstructuur in Noordoost Fryslân in brede zin. Doel is de continuïteit van voldoende (kwalitatieve) zorg voor bewoners uit de regio te garanderen. De grootste aandacht en zorg gaat uit naar een passende en toekomstbestendige zorgstructuur.

Zijn de regio bestaat bij de ketenpartners het inzicht en de bereidheid om samen de problematiek aan te pakken. Het gaat om het organiseren van een sluitende keten van preventie, cure en care.

Een goed, recent en innovatief voorbeeld daarvan is de ontwikkeling van transmuraal centrum Sionsberg 2.0 in Dokkum waarin ketenpartners het zorgaanbod beter en doelmatiger gaan inrichten en meer vraag en gebiedsgericht gaan werken. Hier is een samenwerking tussen huisartsen, gemeenten en wijkteams etc.

Het is van groot belang dat de kwaliteit van de (zorg)voorzieningen in onze regio is en wordt geborgd om zo de leefbaarheid te behouden. De uitdagingen vragen om een andere wijze van organisatie van zorg. Het is van belang dat de partijen in de zorg, zoals zorgaanbieders, verzekeraars en gemeenten en diverse overige maatschappelijke partners die uitdaging aangaan en de zorg anders gaan organiseren. De bewoners van onze regio staan daarbij centraal. Hun zorgvraag is het uitgangspunt.

Aandachtspunten

- **Decentralisaties.** De decentralisaties in

het sociale domein, waaronder in de zorg, zijn grote opgaven voor alle gemeenten. Niet alleen moeten er meer taken uitgevoerd worden met minder geld. Er ontstaat een nieuw speelveld van partners waarmee in ketens samengewerkt moet worden.

- **Extramuralisering.** Inwoners met een grote zorgvraag moeten langer thuis kunnen blijven wonen.
- **Ketenzorg/samenwerking.** Vanuit de nieuwe structuur van ziekenhuis de Sionsberg zijn en worden diverse zorg- en samenwerkingsprocessen opgestart. Het is een unieke kans om vanuit hier integraal te werken aan de zorgstructuur in de hele regio.
- **Preventie.** Preventie aan de voorkant en dichtbij de burger. Op dit moment is de toegang tot zorg en ondersteuning verdeeld. Onze regio kent een hoog percentage kwetsbare inwoners. Mensen in de laagste sociaaleconomische klasse (weinig inkomen en opleiding) leven gemiddeld zeven jaar korter en genieten vijftien jaar minder van een leven zonder lichamelijke beperkingen. Hierbij spelen risicofactoren een grote rol zoals een relatief ongezondere leefstijl, minder gunstige werk- en woonomstandig-

heden, maar ook minder effectieve zorg.

- **Innovatie.** Partijen in de regio moeten innovatief zijn en zoeken naar passende oplossingen. Daarnaast brengen de nieuwe eigenaren van het transmuraal centrum hun eigen ervaring, (landelijk) netwerk en expertise mee. De zorgvraag van onze inwoners vraagt om innovatieve concepten waarbij de eigen regie van de inwoner, cliënt centraal staat. Van belang is dat de begeleiding, ondersteuning en zorg aansluit bij de werkelijke behoefte. Waar mogelijk wordt de eigen kracht zo veel mogelijk benut en waar nodig vinden ondersteuning en zorg plaats. De zorg is op maat en er is sprake van warme overdracht tussen aanbieders. Regelgeving, privacy, finan-

ciering, verantwoordelijkheden mogen geen belemmering zijn in het geven van goede zorg. Waar nodig worden nieuwe concepten ingezet zoals populatiebe-kostiging om deze innovaties te faciliteren. Minister Schippers heeft aangeboden om deze innovaties in onze regio financieel te ondersteunen.

- **ICT.** ICT dient als bindmiddel tussen de onderdelen van het totale voorzieningenpakket binnen de keten. Eenduidige, tijdige, correcte en volledige informatievoorziening van en over de bewoner, patiënt en consument vergroten: de patiënt veiligheid, de kwaliteit van de dienstverlening, de patiënt vriendelijkheid en de binding binnen de keten en is kostenbesparend.

- **ICT/Domotica.** Domotica kan ingezet worden om zorg en ondersteuning thuis te bieden, waar anders menskracht voor nodig is. Met behulp van domotica kan meer flexibele ondersteuning geboden worden in een gebied waar arbeidskrachten in de toekomst schaarser zullen zijn.
- **Technologie/eHealth.** Met de voortschrijdende ontwikkelingen van de technologie is het mogelijk om op grote schaal tegen lage kosten heel veel data te verwerken. De informatie uit de data (big data) kan beschikbaar worden gemaakt voor de patiënt, consument of bewoner, de huisarts of mantelzorgers etc. Essentieel is dan wel dat de data uniform worden verzameld en verwerkt. Door die data te combineren kan het gewenste voorzieningenpakket op maat worden geleverd aan de consument wat verspilling voorkomt. Hiermee komt een einde aan de eilanden van gegevens rond de patiënt, consument en bewoner.
- **eHealth.** Het gebruik van nieuwe informatie- en communicatietechnologieën, met name internettechnologie, om gezondheid en gezondheidszorg te ondersteunen of te verbeteren. Door nieuwe

technologieën en vormen van zorg kan eHealth een bijdrage leveren aan kwaliteitsverbetering en doelmatigheid van preventie en zorgtrajecten en biedt daarbij de patiënt meer mogelijkheden om zicht en invloed te krijgen op zijn eigen zorgtraject.

- **Integrale ouderenzorg.** De toenemende vergrijzende bevolking in onze regio brengt grote economische en maatschappelijke gevolgen met zich mee. Healthy Ageing (gezond ouder worden) is zeer actueel. De babyboomgeneratie gaat met pensioen, in krimpgebieden komt toegankelijkheid en kwaliteit van zorg onder druk te staan en de kosten van zorg blijven stijgen. Dit betekent dat er nieuwe regionale initiatieven ontwikkeld moeten worden en er nieuwe samenwerkingsverbanden ontstaan.

De Europese Commissie heeft in 2013 Noord-Nederland erkenning gegeven voor het vermogen oplossingen te ontwikkelen voor een ouder wordende samenleving. Daarmee geldt het als voorbeeldregio voor de rest van Europa op het gebied van Active and Healthy Ageing. Om oplossingen, of programma's voor actieve en gezondere leefstijl, te ontwikkelen en te implemente-

ren die gezond ouder worden bevorderen (van voor de geboorte tot de laatste levensfase) zijn diverse bedrijven, zorginstellingen, kennisinstellingen en overheden met elkaar verbonden via het Healthy Ageing Network Northern Netherlands (HANNN).

Overig

Minister Schippers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft op 6 maart 2015 een brief over de curatieve zorg in krimpregio's verzonden. Naast positieve bewoordingen over de innovatieve samenwerking en passend zorgaanbod voor de regio in een transmuraal centrum, onderstreept de minister het belang van een goede samenwerking tussen Rijk, regio, zorgaanbieders, zorgverzekeraars, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en bewoners om de zorg in krimpregio's te behouden. De regio's zijn hierbij primair zelf aan zet om te anticiperen op krimp en voorzieningen passend te maken. De rijksoverheid kan daarbij een faciliterende rol spelen en wil om deze ondersteunende rol concreet invulling te geven, waar nodig netwerkbijeenkomsten organiseren in krimpregio's. Deze bijeenkomsten geven de gelegenheid om afspraken te maken tussen verzekeraars, gemeenten, provincies, ziekenhuizen, huisartsenposten

en vertegenwoordigers van huisartsenkringen. Afspraken kunnen gemaakt worden over noodzakelijke samenwerking ten behoeve van de patiënt en cliënt, het aantrekkelijker maken van werken in deze regio's, het bieden van experimenteerruimte om specifieke innovaties gericht op zorg in krimpregio's uit te testen en te implementeren. Ook geeft het de Rijksoverheid de gelegenheid om best practices te delen en nieuwe initiatieven te initiëren.

Kortom: er ligt hier een reële kans om Noordoost Fryslân op de kaart te zetten. Voor de provincie een uitgesproken kans om als koploper binnen een proeftuin voor Zorg en Digitale innovatie meerjaren projecten uit te werken van en voor de bewoner, patiënt of consument in samenwerking met het bedrijfsleven. Onder andere het transmuraal centrum De Sionsberg heeft landelijke spelers als partners op het gebied van zorginnovaties. Beschikbaar komende informatie zal de bestaande samenwerkingsnetwerken in de hele regio versterken. Daarnaast komen op maat gesneden voorzieningen beschikbaar voor de inwoners van Noordoost Fryslân.

Hiermee is Noordoost Fryslân een voorbeeld voor vergelijkbare gebieden binnen Nederland en daar buiten.

Benutten van experimenteerruimte als krimpregio geeft kansen voor toekomstbestendige zorg in Noordoost Fryslân.

Er zijn raakvlakken met overige opgaven zoals wonen (langer thuiswonen) maar ook met de opgaven van Economie waar bijvoorbeeld via de Gouden Driehoek ingezet wordt op de toekomstige werkgelegenheid en opleidingen in de zorgsector.

Beoogde partners

Betrokkenheid is van belang van tenminste de volgende stakeholders: bevolking, huisartsen (eerstelijns), wijkverpleegkundigen, paramedische zorg, ziekenhuizen (tweedelijns), medisch specialisten, care-instellingen, zorgverzekeraar(s), zorgkantoor, gemeente(n), patiënten collectieven, Zorgbelang Fryslân, Venturaplus, GGD, GGZ, WMO, wijkteams, vrijwilligersorganisaties, Gouden Driehoek, HANNN, Ministerie van VWS.

Projecten ANNO II

- Concretisering van de zorgopgave: In-

ventarisatie met als resultaat concrete projecten die vervolgens opgepakt gaan worden, wat aansluit bij de door de provincie hiervoor beschikbaar gestelde middelen en ondersteuning.

- Een procescoördinator zorg
- Projecten die invulling geven aan de doelstellingen van het Budget Sociale Kwaliteit, zoals vastgelegd in het Plan van Aanpak Transitie Sociaal Beleid en Zorg 2013-2016. Het gaat om:

1. Sociale interventies, gericht op het invlechten van sociale- en zorgaspecten in de kerntaken van de provincie;
2. Projecten die bijdragen aan een goede kwaliteit, spreiding, bereikbaarheid en toegankelijkheid van welzijn- en zorgvoorzieningen en functies, waarbij alle inwoners in de gelegenheid zijn, binnen een passende woon- en leefomgeving, in sociale verbanden te leven en deel te nemen aan de samenleving.

Potentiële projecten ANNO II

- Healthy Region
- Door een regionale inventarisatie met als resultaat concrete projecten, die vervolgens opgepakt gaan worden.

Opgave 3: Wonen

Onderdeel van: **x Wonen en leven** 0 Economie 0 Grien en blau
0 anders, nl.....

Doel

Een woningaanbod dat aansluit bij de wensen en behoeften van onze inwoners. De kwaliteit van wonen, leven en werken voor de vaste inwoners in het gebied van Noordoost Fryslân stelselmatig verbeteren.

Visie

De trends en ontwikkelingen zijn helder: Noordoost Fryslân krijgt te maken met een krimpende en sterk veranderende samenstelling van de bevolking. Het aantal één- en tweepersoonshuishoudens zal verder toenemen en ook de gezinsverdunding zet nog door. Dit zorgt op korte termijn een beperkte vraag naar extra woningen, maar op de lange termijn zal het aantal huishoudens en de daarmee gepaard gaande woningbehoefte dalen.

Deze demografische trends en de ontwikkelingen in het zorgdomein stellen andere eisen aan de woningvoorraad in de regio. Hoe pak je dat aan? De woningen die in de toekomst nodig zijn, zijn immers al gebouwd: de bestaande voorraad. Deze wo-

ningen aan de eisen van deze tijd te laten voldoen en klaarstomen voor de toekomstige opgave is de uitdaging.

Krimp wordt pas echt merkbaar in het volgend decennium. Ook laten prognoses verschillen zien als het gaat om het moment en de omvang van de krimp. De komende jaren zijn nodig om ons daar op voor te bereiden en de eerste stappen te zetten om de woningmarkt gezond te houden en de kwaliteit van wonen op peil te houden.

Waar leggen we dan de accenten?

Particuliere voorraad

Ruim 70% van de woningvoorraad is in particuliere handen en dit aantal groeit door het beleid van de corporaties die door (noodzakelijke) verkoop en herstructurering hun bezit zien dalen.

Duurzaam

Het merendeel (zo'n 70 %) van de woningvoorraad is gebouwd voor 1980. De energetische kwaliteit van deze woningen vraagt aandacht.

Door het nemen van energiebesparende maatregelen kan energieverbruik worden teruggedrongen, nemen woonlasten af waardoor bewoners meer bestedingsruimte krijgen en nemen woningen toe in kwaliteit en comfort.

Zorggeschied

Gemeentelijke woonvisies laten zien dat ouderen langer zelfstandig moeten blijven wonen. Ook wanneer zij zorg nodig hebben. De omvang van de nieuwbouw (zorggeschied) en herstructurering is onvoldoende om deze vraag op te vangen. Particulieren kunnen niet afwachten, maar moeten anticiperen op hun toekomstige zorgvraag. Het in kaart brengen van de omvang en het samen met zorgpartijen ontwikkelen van een praktische aanpak is de opgave.

Verpaupering voorkomen

Leeftijd komt met gebreken. Dit geldt niet alleen voor de bewoners maar ook voor de woningen. Tel daarbij op dat op termijn een overschot aan woningen wordt verwacht en het is helder dat de komende jaren in delen van de regio woningen uit de markt zullen vallen. Het in kaart brengen van de omvang van deze opgave (sloop-,

verander- en vervangingsopgave) is een eerste stap. De Quicksan van de Friese Woningmarkt vormt hiervoor een goede basis. Voor een verdere aanpak kan worden geleerd van andere regio's waarbij de financiering een belangrijk aandachtspunt is (transitiefonds).

Corporatiebezit

Corporaties zijn belangrijke maatschappelijke partners en hard nodig om de uitdagingen waar de regio voor staat het hoofd te bieden. Door de veranderende wet- en regelgeving zijn de investeringsmogelijkheden echter fors ingeperkt, terwijl juist nu iedere euro in de regio hard nodig is. Verkoop van woningen gaat moeizaam, zorgt voor extra aanbod op de koopmarkt terwijl het aantal woningen op termijn per saldo zal afnemen.

Vrees is dat het huidige investeringstempo te laag is om de woonkwaliteit op de lange termijn te garanderen. Samen met corporaties inventariseren we de zwakke delen van de (corporatie)voorraad en ontwikkelen we een passende en rendabele aanpak.

Functieverlies / leegstaand vastgoed

Daar waar woningbouw in het verleden

een oplossing was voor herontwikkeling van vrijkomende locaties is dit niet langer een vanzelfsprekendheid. Nieuwe manieren moeten worden gezocht om gebieden leefbaar te houden. Niet het bouwen van woningen maar de realisatie van een goed woon- en leefklimaat is daarbij leidend.

Nieuwbouw

Nieuwbouwmogelijkheden zijn beperkt. In een regio van afgerond zo'n 52.000 woningen biedt de bouwopgave van zo'n 1.000 woningen (nog geen 2%) nauwelijks mogelijkheden om te sturen. Daar komt bij dat deze bouwopgave voor een belangrijk deel al is vastgelegd in bestaande plannen. Om de voorspelde vraag zo goed als mogelijk te bedienen worden de regionale woningbouwafspraken in 2016 herijkt.

Overig

Partners:

Provincie - Quick Scan van de Friese Woningmarkt (Rigo), BZK - Samenwerkingsagenda, Corporaties (WoonFriesland, SWA, Wonen Noordwest Friesland, Thûs Wonen) Makelaardij, Particulieren (dorpscoöperaties), Consortia's (bijv. verduurzaming) PB's en zorgaanbieders.

Planning

- Op 21 mei 2015 was er een bijeenkomst met gemeenten, woningcorporaties, zorg-aanbieders, makelaars, ontwikkelende bouwbedrijven, met op de agenda:
 - Presentatie Quick Scan Friese Woningmarkt
 - Toelichting ontwikkeling opgave Wonen ANNO II
 - Stand van zaken Regionaal woonacoörd met woningcorporaties
 - Drie gesprekstafels
 - Afronding met conclusies / afspraken tussen partijen
 - Begin 2016 projectplan uitwerken o.a. met het oog op de krimpstatus en te maken afspraken met BZK. Rol hierbij voor corporaties en andere strategische partners.

Samenhang en koppelkansen

- Quick scan Friese Woningmarkt (provincie). Ontwikkelen regionaal programma met daarin rol- en taakverdeling en financieringsmogelijkheden
- Opgave en samenhang BZK
- Duurzaamheid: verduurzaming woningvoorraad

Projecten ANNO II

- Burgum Romtlik Fiersicht (D3).
- In kaart brengen van vervangings- en veranderopgaven bestaande woningvoorraad (huur en koop)
- Regio pakt vervolg op gegevens vanuit Quick Scan. Deze worden ter beschikking gesteld en ook ambtelijke expertise daar waar nodig.
- Uitwerken opgave wonen in samenwerkingsagenda met BZK.
- DorpsOntwikkelingsMaatschappij (DOM's).
- Herijking regionale woningverdeling (tijdelijk/flexibel).
- Onderzoek kwaliteit bestaande woningvoorraad koop en huur en ontwikkelen van een passende en rendabele aanpak.

Potentiële projecten ANNO II

- Aanpassing woningvoorraad als gevolg van stelselwijziging zorg (extramuralisering). In kaart brengen omvang (in samenhang met opgave zorg).
- Bewustwording + stimulering (€) noodzaak aanpassing particulier bezit.
- Woon-/zorgconcepten
- Potentiële vrijkomende grote locaties en invulling.

Opgave 4: Mobiliteitscentrale

Onderdeel van:

x Wonen en leven 0 Economie 0 Griene en blau
0 anders, nl.....

Doel

Leefbaarheid door bereikbaarheid in Noordoost Fryslân. Het optimaliseren van het vervoeraanbod:

- Verkrijgen van een samenhangend en elkaar versterkend geheel van ontsluitend OV.
- Doelgroepenvervoer en ander vervoer t.b.v. de leefbaarheid in Noordoost Fryslân.

Visie/Toelichting

Uitkomst van de projecten 'A3. Gebruik spoorweg incl. stationslocaties' en 'A8. Nieuwe OV-arrangementen Noordoost' is dat drie sporen verder uitgewerkt moeten worden:

- Naar een sneller en gestrekter openbaar vervoer netwerk;
- oprichten mobiliteitscentrale;
- sturen op doelgroepenvervoer.

Binnen de regio bestaat de behoefte aan een proces waarbij mogelijkheden en afwegingen ten aanzien van deze drie sporen inzichtelijk worden gemaakt en onder-

bouwde keuzes voor vervolgacties kunnen worden gemaakt. Een gedragen selectie van maatregelen moet worden opgenomen in een plan van aanpak. Dit plan van aanpak biedt bestuurders de mogelijkheid tot een weloverwogen besluit ten aanzien van de drie bovengenoemde sporen te komen.

Het spoor 'Naar een sneller en gestrekter openbaar vervoer (OV)-netwerk' wordt verder uitgewerkt door de provincie. Echter de consequentie ervan, behoefte aan een goede invulling van de onderkant van het OV en een goede afstemming tussen onderkant OV en doelgroepenvervoer, dient wel als één spoor te worden uitgewerkt.

In het Plan van Aanpak worden acties omschreven voor de te maken keuzes over:

- Sturen van de vraag naar doelgroepenvervoer;
- optimaliseren vervoersaanbod;
- verkrijgen van een samenhangend en elkaar versterkend geheel van ontsluitend OV en doelgroepenvervoer;
- vorming mobiliteitscentrale.

Verder wordt in het Plan van Aanpak een onderbouwing van de te nemen maatregelen, zoals voor- en nadelen, financiële en andere consequenties opgenomen.

(Openbaar) vervoer

Om het vervoer in de toekomst, en daarmee de mobiliteit van ALLE inwoners die hiervan afhankelijk zijn te garanderen, moet het regionale vervoer op een andere manier worden georganiseerd.

Mobiliteitscentrale: er wordt gewerkt aan een mobiliteitscentrale. Hierin worden alle verschillende soorten vervoer aan elkaar gekoppeld, gecoördineerd en aangeboden. Denk hierbij aan WMO- en leerlingenvervoer, ziekenvervoer, eilandenvervoer, taxivervoer, bussen, treinstations etc.

Opgaven en discussies

- De vervoersverbindingen lopen ook buiten de regiogrenzen.
- Mobiliteit voor ALLE inwoners is een belangrijke basis voor leefbaarheid in een regio, of is het acceptabel dat er beperkingen zijn aan mobiliteit?

Overig

Planning

- Opstellen Plan van Aanpak maart t/m mei 2015.
- Uitwerken Plan van Aanpak juni t/m dec. 2015.
- Uitvraag Mobiliteitscentrale januari t/m maart 2016.
- Implementeren Mobiliteitscentrale v.a. april 2016.

Regionaal belang

Zie Visie.

Samenhang en koppelkansen

Opgave Bereikbaarheid.

Projecten ANNO II

Opzetten mobiliteitscentrale.

Opgave 5: Bedrijventerreinen

Onderdeel van:

0 Wonen en leven **x Economie** 0 Griene en blau
0 anders, nl.....

Doel

Een regio waar volop kansen blijven voor bedrijven om zich daar uit te breiden of te vestigen waar dit bedrijfseconomisch het beste is en waar geen onnodige leegstand is. Passend bij de aard en de schaal van de kern.

Visie/Toelichting

Op regioniveau strategisch omgaan met de vraagopgave versus herstructureringsopgave en de leegstand. Basis hierbij is het huidige bedrijventerreinenconvenant waar regionale afspraken zijn gemaakt.

Overig

Reeds betrokken partners

ONOF.

Beeoogde partners

De andere (gemeentelijke) ondernemersverenigingen in Noordoost Fryslân.

Planning

De bestaande afspraken van het bedrijventerreinenconvenant zijn geldig tot en met 2020, met in 2015 een evaluatiemoment.

Regionaal belang

Het is belangrijk om in regionale context de vraag naar bedrijfsvestiging op bedrijventerreinen op een goede wijze te bedienen. Bijzondere aspecten zijn de leegstandsproblematiek van bedrijfspanden en herstructurering van verouderde terreinen. Het gaat hierbij niet alleen om kwantiteit maar ook om kwaliteit.

Samenhang en koppelkansen

Het regionaal bedrijventerreinenbeleid wordt, vooral vanuit ruimtelijk perspectief, afgestemd met de provincie Fryslân. Er dreigt wel een spanningsveld te ontstaan door een beleidsmatige (provincie Fryslân) rem op nieuwe bedrijventerreinen enerzijds en anderzijds de nadrukkelijke maatschappelijke behoefte om werkgelegenheid te creëren, welke deels via bedrijventerreinen gefaciliteerd kan worden. In 2015 volgt een evaluatie. Hierin is ook kwaliteit een aandachtspunt.

Mogelijkerwijs kan in de ANNOII periode weer gebruik worden gemaakt van een bijdrage van de provincie Fryslân voor

herstructurering en/of revitalisering van verouderde bedrijventerreinen. Eind 2015 zijn deze mogelijkheden niet aanwezig omdat er geen middelen zijn.

Ten aanzien van bedrijfshuisvesting liggen er koppelkansen met vrijkomende boerderijen in het buitengebied. Eerder is onderzoek gedaan naar kansen van de zogenaamde cottage industries.

Financiën

In principe is voor de ontwikkeling van nieuwe bedrijventerreinen geen extern geld nodig. Wel kan gebruik worden gemaakt van subsidieregelingen voor her-

structurering van verouderde terreinen.

Projecten ANNO II

Uitvoeren en evalueren, herijken Bedrijventerreinen convenant.

Potentiele projecten ANNO II

- Cottage industrie (leegstaande agrarische panden)
- Herstructurerings- en/of revitaliseringsprojecten van verouderde bedrijventerreinen.

Opgave 6: Vitale detailhandelstructuur

Onderdeel van:

0 Wonen en leven

x Economie

0 Griene en blau

0 anders, nl.....

Doel

Binnen de regio zorgen voor een sterke detailhandel (structuur). Detailhandel en winkelgebieden zijn het visitekaartje en imago dragers van een stad, dorp of wijk. Zij zijn sterk bepalend voor het woon- en leefklimaat voor inwoners en het vestigingsmilieu voor overige bedrijven. Daarnaast biedt de detailhandel veel werkgelegenheid. De detailhandelskrimp, die zich in heel Noord-oost Fryslân zal voordoen, leidt tot een afname van het woon- en leefklimaat, een afname van de economische vitaliteit en van het voorzieningenniveau. Om de gevolgen van deze krimp te dempen is gericht regionaal beleid noodzakelijk.

Visie

Door de economische recessie, demografische ontwikkelingen (krimp, vergrijzing) en internet wijzigt het gedrag van consumenten. Binnen de detailhandelssector leiden het grote aanbod, schaalvergroting, filialisering en teruglopende winkelbestedingen tot verdringing. Winkelgebieden kampen met stagnatie en leegstand, de economische vitaliteit en attractiviteit er

van staan onder druk. Ook in Noordoost Fryslân is dit in steeds meer kernen zichtbaar. De regio heeft circa 125.000 inwoners en 200.000 m² winkelvloeroppervlak. Daarnaast staat circa 25.000 m² (potentieel) winkelloppervlak leeg. De belangrijkste centra zijn Dokkum, Surhuisterveen en Burgum. Daarnaast is er een aantal kernen met een relatief compleet aanbod en een groot aantal kernen met niet tot nauwelijks winkelaanbod. Tegelijkertijd neemt het belang van internet als aankoopkanaal verder toe. Consumenten en marktpartijen experimenteren met nieuwe distributievormen. De detailhandelssector is in een transitiefase en wordt "opgeschuud". Winkel en winkelgebieden staan voor grote uitdagingen. De nieuwe winkelmarkt vraagt om andere kwaliteiten en randvoorwaarden.

In opdracht van het ministerie van BZK heeft Droogh Trommelen en Partners (DTNP) in 2013 het rapport "Detailhandel en leefbaarheid, aanpak detailhandel als strategie in krimp- en anticipeergebieden" opgesteld. In vervolg hierop hebben

in Noordoost Fryslân hierover discussie-bijeenkomsten plaatsgevonden met het bedrijfsleven en met de politiek. Beide groepen hebben hier geconcludeerd dat voor de vitaliteit van centra en het behoud van leefbaarheid afspraken gemaakt moeten worden over detailhandelsbeleid binnen de regio. Hierdoor kunnen gewenste ontwikkelingen worden gestimuleerd en ongewenste ontwikkelingen voorkomen. Daarnaast is de Retailagenda verschenen. Het doel hiervan is met elkaar acties te ondernemen die nodig zijn om van de detailhandel een gezonde, vernieuwende en kansrijke sector te maken. De agenda moet aansluiten op lopende initiatieven en zal deze versterken en waar mogelijk versnellen. Onderzocht moet worden in hoeverre Noordoost Fryslân aan kan haken en gebruik kan maken van deze Retailagenda.

Overig

Reeds betrokken partners

ONOF en lokale ondernemersverenigingen.

Beoogde partners

ONOF, lokale ondernemersverenigingen, Provincie, Vastgoed eigenaren en MKB-noord.

Planning

Een regionaal afsprakenkader voor detailhandel in 2016.

Regionaal belang

Detailhandel is een belangrijk onderdeel van het voorzieningenniveau in de regio. Omdat kernen onder druk staan, zullen keuzes gemaakt moeten worden die gemeentegrensoverschrijdend zijn.

Samenhang en koppelkansen

Er ligt een verband met de discussie over het voorzieningenniveau in Noordoost Fryslân.

Financiën

Er zijn nog geen structurele middelen beschikbaar.

Projecten ANNO II

Lopende proces rondom detailhandel in Noordoost Fryslân met diverse bijeenkomsten en overleggen met ondernemers.

Potentiële projecten ANNO II

- Blijkt uit het op te stellen regionale afsprakenkader.
- Digitale winkel.
- Ervaringsprojecten voor jonge onderne-

mers.

- Centrumontwikkeling van Burgum, Dokkum en Surhuisterveen als detailhandelscentra in Noordoost Fryslân concretiseren.
- Instellen aanjaagteam voor agenderen en bespreekbaar maken van leegstandsproblematiek bedrijfspanden, verbinden van publieke en private partijen op lokaal en regionaal niveau, aanreiken van 'best practices' en bestaande en nieuwe initiatieven inzake de aanpak van leegstand.

Opgave 7: Dwaande Wonen en werken

Onderdeel van: 0 Wonen en leven x **Economie** 0 Grien en blau
0 anders, nl.....

Doel

Dwaande Wonen en werken heeft als doel de zichtbaarheid van deze regio als goede woon- en werkregio te vergroten. Een positief beeld van de regio zorgt voor het behoud van bedrijven en bewoners. Op deze manier wordt bijgedragen aan de versterking van de economische structuur.

Visie/Toelichting

Wonen

In de periode 2016-2020 daalt het inwonertal in een groot deel van de regio. Echter, door verbeterde infrastructuur (fysiek en digitaal) en door maatschappelijke veranderingen zou de regio in toenemende mate kunnen fungeren als woonregio voor omliggende regio's.

Werken

Uit het programma Economische structuurversterking blijkt daarnaast een daling van het totaal aantal banen in de regio in de periode 2014-2018. Een soortgelijke afname in de omvang van de beroepsbevolking maakt dat een daling in het aantal banen in de regio moeilijk te keren is. Door

regionaal onderling af te stemmen, onderlinge initiatieven te versterken en promotie in te zetten op thema's als innovatie, ondernemerschap, vakmanschap en wonen kan ervoor gezorgd worden dat een zelfbewuste, economisch gezonde ondernemersstructuur ontstaat.

Inhoud versus promotie

Binnen de opgave Wonen en werken is een goede verhouding tussen inhoud en promotie noodzakelijk. "Dwaande" is in de afgelopen ANNO-periode tot een geuzennaam uitgegroeid, maar moet geen inhoudsloos stempel worden, maar juist een inhoudelijke boodschap uitdragen. Regio-marketing dient voortdurend Noordoost Fryslân uit te dagen als de 'place to be' met themas als aantrekkelijk wonen en goed werken.

Overig

Reeds betrokken partners

Dwaande Ambassadeurs en ONOF.

Beoogde partners

Noordoostfriesland.nl, Stichting RMT, Gou-

den Driehoek, Kenniswerkplaats, Innovatiehuis Lauwersdelta, Nationaal landschap NFW, Woningcorporaties, Makelaars en VNO NCW/MKB-Noord.

Planning

De strategie Dwaande wonen en werken is gebaseerd op de periode 2015 tot 2020, maar is onderdeel van het Sociaaleconomisch masterplan een scope heeft tot 2030.

Regionaal belang

Partijen uit de regio zoals de ambassadeurs en de ONOF, hebben het belang aangegeven van een regionale oppak van deze opgave. Maar ondanks dat de focus ligt op afgebakende thema's (wonen en werken) en een afgebakende regio moet de blik ook naar buiten de regio gericht zijn. Zo is het van belang de verbinding te leggen met de marketing op gebied van recreatie en toerisme (Stichting RMT). Wonen, werken en toerisme zijn met elkaar verweven en kunnen volop van elkaars succes profiteren. Daarnaast moet afgestemd worden met de provinciale marketingorganisatie Merk Fryslân, die de marketing naar buiten de provincie op zich neemt.

Samenhang en koppelkansen

Omdat Dwaande zich richt op bewoners en bedrijven in de regio hangt het niet alleen samen met de verschillende opgaven onder het thema Economie. Dwaande is ook verweven met opgaven onder het thema Wonen en leven en de kwaliteit van de regio kent een sterke verbinding met Griene blauw. Door deze opgaven door middel van Dwaande eenduidig te communiceren, ontstaan koppelkansen en is voor de mienskip samenhang zichtbaar.

Financiën 2006/2010

Naast de kosten die in de tabel hieronder benoemd zijn, is ½ fte personele inzet benodigd voor het uitvoeren van de strategie Wonen en werken. Deze inzet wordt bij voorkeur ingevuld door iemand die in het bestaande netwerk werkt, zoals iemand uit het EZ-overleg.

Voor de uitvoering van de strategie Wonen en werken is voor 2015 €60.000,- beschikbaar gesteld, waarvan de helft gereserveerd was voor personele inzet. Aangezien de uren ten behoeve van inzet ANNO tussen gemeenten niet geldelijk verrekend worden, wordt voorgesteld het budget voor 2015 uit te smeren over zowel 2015 als 2016.

Hierdoor hoeft slechts dekking te worden gevonden voor de jaren 2017, 2018 en 2019. Deze dekking moet nog gevonden worden.

Projecten ANNO II

- Opplussen van activiteiten die spelen binnen EZ/wonen:
 - Ondernemersmagazine Noord-oost Fryslân;

- startersavonden 'Dwaande met je bedrijf';
- koploperproject;
- bereikbaarheid;
- innovatie (kennis);
- woonoffensief;
- Netwerkbijeenkomsten/regiobijeenkomst.
- Bijeenkomsten organiseren.
- De verbinding stad & platteland.

Opgave 8: Duurzaamheid

DE VERBINDING MET DE OPGAVE ENERGIETRANSITIE WORDT NOG VERDER UITGEWERKT

Onderdeel van: 0 Wonen en leven **x Economie** 0 Grien en blau
0 anders, nl.....

Doel

In 2030 is Noordoost Fryslân een regio die volhoudbaar, op duurzame wijze, voorziet in haar behoefte qua energie, voedsel, producten, diensten, werkgelegenheid en recreatie. Daarbij vindt nadrukkelijk samenwerking met andere regio's plaats.

Visie/Toelichting

Het creëren van een samenleving waar duurzaamheid vanzelfsprekend is. Er wordt daarom hard gewerkt aan het opwekken van duurzame energie met o.a. lokale energievoederingsorganisaties en het bedrijfsleven, het stimuleren van groene mobiliteit, duurzaam ondernemen en een duurzaam gebouwde omgeving (woningbouw en gemeentelijk en maatschappelijk vastgoed).

De regio kenmerkt zich door de diverse regionale energiecoöperaties die vanuit de dorpen opgezet worden en waarbij de overheid een faciliterende en stimulerende rol heeft.

Duurzaamheid

Duurzaamheid is belangrijk voor de regio. Noordoost Fryslân ziet het belang van een volhoudbare toekomst voor mens en leef-omgeving; hier en daarbuiten. De overheden voelen zich hier verantwoordelijk voor en zetten zich naar vermogen in om bij te dragen aan deze omvangrijke opgave en hebben hiervoor de visie Duurzaamheid opgesteld. Het verder uitbouwen van de bewustwording van het belang van duurzaamheid of verantwoord maatschappelijk handelen (ondernemen) is van groot belang.

Overig

Reeds betrokken partners

NFW, Synnovem, Landschapsbeheer Fryslân, Lokale bedrijfsleven, Energiecoöperaties en FMF.

Beoogde partners

Mienskip, Us Koöperaasje, Energiewerk-
plaats, De Kruidhof, Sport Fryslân en het
bedrijfsleven.

Planning

Doorlooptijd reeds concreet geformuleerde projecten tot en met 2016. Visie tot 2030.

Samenhang en koppelkansen

Duurzaamheid is verweven met alle thema's binnen ANNO. Door samenwerking ontstaan (koppel)kansen en kunnen de projecten binnen ANNO elkaar versterken en wordt haalbaarheid van de geformuleerde doelstellingen binnen het Sociaal Economisch Masterplan vergroot! De samenwerking gaat verder dan de regio en regionale netwerken.

Financiën

Voor een aantal uit te voeren projecten, zoals het Koploperproject is (nog)provinciale subsidie, danwel rijkssubsidie, beschikbaar.

Projecten ANNO II

De projecten uit het ambitieproject Duurzaamheid, geformuleerd in het uitvoeringsplan Duurzaamheid Noordoost Fryslân:

- E1, Bermgras voor eiwitten en energie
- E2, Energie uit hout
- E3, lokale coöperaties Duurzame Energie
- E4, PV in bedrijf: 'Maak geld met Energie'
- E5, PV op gemeentelijk vastgoed, fase 2
- M1, Minder vervoersbewegingen in NOF

- M2, Elektrisch recreatievaren
- O1, Duurzame talenten
- O2, Duurzaam ondernemen, regionaal koploperproject
- G1, Energiebesparingrenovatie particulier
- G2, Opschaling Energieloketten ANNO
- G3, Duurzame zorgwoningbouw
- G4, Energie in maatschappelijk vastgoed
- Ontwikkelen zonnevelden

De verdere uitwerking en invulling van deze opgave wordt gezamenlijk met de opgave Energietransitie vormgegeven.

Potentiele projecten ANNO II

- Energiebesparing gemeentelijk en maatschappelijk vastgoed
- Biobased economy (project E1 is hier onderdeel van)
- Streekproducten
- Dorpslandbouw
- Milieu
- Recycling

Opgave 9: Bereikbaarheid

Onderdeel van:

0 Wonen en leven

x Economie

0 Griene en blau

0 anders, nl.....

Doel

De regio is goed bereikbaar via weg, water, spoor en internet en beschikt over een goed openbaar vervoerssysteem.

Visie

ANNO II: Mobiliteitsvisie Noordoost Fryslân

Noordoost Fryslân is en blijft voor inwoners en bezoekers een aantrekkelijke regio waar het goed wonen, werken en verblijven is, met sterke ruimtelijke en sociale kwaliteiten. Dit is de ambitie van de regio. Mobiliteit is daarin meer dan van A naar B gaan. Mobiliteit verbindt mensen, hun activiteiten en hun leefomgeving. Een goede bereikbaarheid per fiets, per OV, per auto en over water, in een gezonde omgeving. Dat maakt Noordoost Fryslân tot een aantrekkelijke woon- en werkomgeving. Hierin mag de 'digitale' ontsluiting niet worden vergeten. Digitale ontsluiting is ook een belangrijke voorwaarde om de ambities te kunnen verwezenlijken.

Een mobiliteitsvisie bevat daarin de langere termijn doelen. Deze doelen passen bij de ambities van de regio en geeft de invulling weer van actuele thema's zoals

duurzaamheid, ketenmobiliteit, technologische en demografische ontwikkelingen. Deze visie geeft richting en de daaruit voortvloeiende gewenste ontwikkelingen/projecten worden verwerkt in een uitvoeringsprogramma.

De op te stellen mobiliteitsvisie steunt op twee pijlers:

1. Het herijken van het provinciaal en gemeentelijk beleid.
2. Het monitoren van het bestaande (wegen)netwerk.

Verkeers- en vervoerbeleid is voortdurend aan verandering onderhevig. Allerlei ontwikkelingen (maatschappelijk, demografisch, milieu/duurzaamheid, technisch, digitalisering etc.) geven steeds weer aanleiding om het mobiliteitsbeleid bij te sturen. Dit geldt ook voor Noordoost Fryslân. De mobiliteitsvisie zal aandacht schenken aan de verschillende vervoersnormen (auto, OV, fiets, landbouwverkeer), de gevolgen voor de verkeersveiligheid en onderliggende samenhang tussen deze modaliteiten en zoeken waar kansen lig-

gen en waar ze elkaar kunnen versterken, bijvoorbeeld door ketenmobiliteit.

Ketenmobiliteit met het oog op de toekomst een zeer belangrijk item op het gebied van mobiliteit. Voor het bereikbaar houden van de regio is het verbeteren van ketenverplaatsingen van groot belang. Door het stimuleren van multimodale verplaatsingen worden reismogelijkheden vergroot en kunnen bestaande knelpunten worden verbeterd en efficiëntieslagen gemaakt worden. Eigenlijk heeft de regio de eerste stappen hierin al gezet. Het onderzoek naar een Mobiliteitscentrale (ANNO I, project A8), richt zich onder andere op het “bundelen van” en “beter afstemmen van” bijvoorbeeld regulier openbaar vervoer, WMO-vervoer en leerlingenvervoer. Ook de plannen voor het realiseren van transferia bij Feanwâlden en Buitenpost zijn daarvan voorbeelden, waar optimalisatie wordt gezocht van bus <-> trein, auto <-> trein en fiets <-> trein. De smeerolie van de ketenmobiliteit zijn de ICT-toepassingen (digitale ontsluiting). Met de huidige ICT-toepassingen en het nog beter onderling afstemmen is over de gehele ‘mobiliteitslinie’ nog winst te behalen.

Concrete zaken die hierin aan bod komen zijn:

- Ketenmobiliteit (hoe kunnen we de verschillende vervoersvormen zo goed mogelijk op elkaar laten aansluiten)
- Fietsnetwerk: (optimaliseren netwerk als aantrekkelijk alternatief voor auto, met name aantrekkelijk als gevolg van de opkomst van de elektrische fiets e.d.)
- Landbouwverkeer (gezien de schaalvergroting in het landbouwverkeer worden de bijhorende landbouwmachines ook steeds groter. De toename van massa en volume leidt steeds vaker tot verkeers- onveilige situaties met de kwetsbare verkeersdeelnemer, bijvoorbeeld de fiets)
- Openbaar vervoer/Mobiliteitscentrale. In ANNO I zijn de eerste stappen gezet voor het efficiënter uitvoeren van (openbaar) vervoer. Dit krijgt zijn vervolg in ANNO II, namelijk het daadwerkelijk op- richten van een Mobiliteitscentrale.

Echter welke consequenties zal dit hebben voor de mobiliteit en in welke mate moet hierop worden geanticipeerd (strekken van hoofdroutes OV, fietsroutes e.d.)

Monitoren van het bestaande (wegen)netwerk

Momenteel wordt er volop geïnvesteerd in met name het provinciaal wegennetwerk. Uiteraard is De Centrale As hierin het meest in het oog springend, maar ook het afwaarderen van de traverse door Trynwâlden (N361), aanleg Haak om Leeuwarden, aanleg Noordwesttangent, opwaarderen Hallum-Holwerd, herinrichting kom Twijzel (N355), realisatie rotondes Betonwei (N369) en het opwaarderen en de oplossingsrichtingen van de N358 (Buitenpost – A7) hebben invloed op de verkeersstromen in de regio. Dit vergt goed overleg met ook de ondernemers in de regio. Maar ook de herinrichting van de Stroobossertrekweg (N910) van een aantal jaren geleden en andere provinciale en gemeentelijke aanpassingen van het wegennet hebben invloed op de routekeuze van de automobilist. Tijdens de looptijd van ANNO II (2016 – 2020) zullen de meeste projecten opgeleverd zijn en kan de regio het dan functionerende wegennet monitoren. Vanuit de gebiedsgerichte aanpak zijn in het verleden hierin reeds de eerste stappen gezet n.a.v. vanwege de realisatie van De Centrale As. Gezien de opleverdata van de verschillende (nog lopende) projecten wordt voorgesteld de

monitoring te starten in 2018. Aan de hand van de resultaten kunnen uitspraken worden gedaan over (ontstane) ontbrekende schakels, (ontstane) knelpunten en het verder optimaliseren van het (wegen)netwerk. Niet alleen binnen de regio, maar ook de aansluitingen op de rest van het wegennet in Fryslân en Groningen.

Overig

Reeds betrokken partners

Zie visie.

Samenhang en koppelkansen

Opgave Mobiliteitscentrale

Projecten ANNO II

- De Centrale As/stationsgebied Hurdegaryp
- De Skieding, N358
- KIK
- ESGL
- Stationsgebied Buitenpost
- Stationsgebied Feanwâlden
- Mobiliteitsstudie

Potentiële projecten ANNO II

De op te stellen mobiliteitsstudie en monitoring moeten antwoord geven op vragen en nut en noodzaak van onder andere de verbinding Marrum – Burdaard (rondweg Wanswerd), sprong over de Zwem-

mer, Rondweg Surhuisterveen, knip in de Stroobossertrekweg, relatie provincie Groningen, fietspad langs Stroobossertrekweg, Kollum Oost en Dokkum-Oost (GO DCA).

- Dekkend netwerk voor telefonie.

Opgave 10: Digitalisering

Onderdeel van:

0 Wonen en leven **x Economie** 0 Griene en blau
0 anders, nl.....

Doel

Digitalisering voor Noordoost Fryslân is essentieel. De hele regio moet beschikken over een optimale digitale bereikbaarheid (hardware). Diverse digitale toepassingen (software) moeten kansen bieden voor demografische vraagstukken en daarmee een basis voor een goede woon- en werkregio. Ondernemerschap is optimaal gefaciliteerd. Binnen de regio is er geen enkele beperking om op afstand te werken.

Visie

Hardware

Als randvoorwaarde om een goede woon- en werkregio te zijn, is goede digitale ontsluiting een vereiste.

Software

Hierbij is het toepassen en ontwikkelen van nieuwe digitale toepassingen ook essentieel voor de diverse sectoren die zich willen vestigen in deze regio. Ook voor de kwaliteit van het onderwijs vormen digitale toepassingen een belangrijke voorwaarde voor een hoog kennisniveau bij onze inwoners. Daarnaast wordt digitalisering als

een belangrijke factor gezien voor zorggerelateerde opgaven. De regio moet goed in staat zijn in te spelen op de veranderende consumentenmarkt door de toename van digitaliseringsmogelijkheden.

De conclusie uit de eerste ANNO-periode is dat de toepassing van digitalisering en de bewustwording van de veranderingen door digitalisering moeizaam van de grond komt in Noordoost Fryslân. Dit terwijl digitalisering gezien wordt als belangrijke randvoorwaarde om, gelet op de demografische ontwikkelingen, een goede woon- en werkregio te zijn. Vandaar dat is afgesproken om een expertteam samen te stellen. In dit expertteam zitten mensen die nauw verbonden zijn met de regio en kennis hebben van en betrokken zijn bij de opgave in één van de focusgebieden: economie, zorg en onderwijs.

Door deze hoofdsectoren bij elkaar te brengen, wordt getracht de digitalisering-opgave in de regio te stimuleren en hieruit kansen te halen. De sectoren zelf zijn primair aan zet. Zij zijn gebruiker en kennen

als geen ander de vraag die in hun sector leeft en de opgave die de betreffende sector heeft. Door het onderwerp digitalisering regionaal nadrukkelijker neer te zetten is het de verwachting dat door experts uit deze sectoren bij elkaar te zetten, er meer stimulans komt en kansen voor digitalisering beter benut worden.

Overig

Beoogde partners

Zorg: o.a. aansluiting bij digitaliseringstraject Sionsberg, Ondernemers in ONOF, ondernemers die koploper zijn zoals PTH en KabelNoord en Onderwijs en coördinator VO.

Planning

Stakeholders uit de regio komen bijeen om met elkaar de kansen voor een expertteam te verkennen en de opgave vanuit de ver-

schillende sectoren en daarmee voor het expertteam te verbinden. Op basis van dit overleg wordt de opgave voor ANNO II verder ingevuld.

Projecten ANNO II

Deze komen voort uit het programma en de rollen die het expertteam/stakeholders met elkaar afspreken. Belangrijk is de beperkende Europese wet- en regelgeving voor wat betreft het aanleggen van glasvezel. Hier alles op inzetten om mogelijkheden tot verruiming en zo versnelling in de aanleg mogelijk te maken.

- Expertteam digitalisering.

Potentiële projecten ANNO II

Fiber to the Home.

Opgave 11: Recreatie en Toerisme

Onderdeel van: 0 Wonen en leven **x Economie** 0 Griene en blau
0 anders, nl.....

Doel

De (economische) kansen die de regio biedt op het gebied van recreatie en toerisme optimaal benutten, om de economische structuur te versterken en bij te dragen aan een duurzame samenleving.

Visie

In de periode 2016-2020 proberen wij dit doel te bereiken door ons naar draagkracht en draagvlak maximaal in te zetten om de huidige voorzieningen te behouden en te optimaliseren:

- Om de organisatiegraad van en samenwerking in de regio te vergroten;
- om het gebied verder te ontsluiten en de bereikbaarheid (zowel fysiek als digitaal) te vergroten;
- om verbindingen te maken waar mogelijk en om koppelkansen optimaal te benutten.

Geïntegreerde aanpak toeristisch-recreatieve structuurversterking

Lopende projecten uit de 1e fase ANNO afronden en afhechten en het verder onderling verbinden van de diverse

regionale activiteiten om zo tot onderlinge versterking te komen en door een breed gedragen en geïntegreerde aanpak alle afzonderlijke initiatieven ten dienste te laten staan van het grote geheel: een stevige toeristisch-recreatieve structuur in Noord-oost Fryslân waardoor het goed ondernemen is en de toeristisch-recreatieve sector bijdraagt aan de werkgelegenheid in de regio.

Versterking van het economische klimaat in de regio en de toeristisch-recreatieve structuur

Middels een meerjarenplan werken aan het positioneren en vermarkten van Noordoost Fryslân als aantrekkelijke toeristisch-recreatieve bestemming, zodanig dat er een zelfbewust en economisch gezonde ondernemersstructuur ontstaat. Dit levert onder meer verbinding en bundeling op van ondernemers in een door hen zelf gedragen structuur.

De diverse individuele projecten onderling verbinden en koppelkansen benutten
Het onderling verbinden van de 'grien-

blauwe parels en de diverse ontwikkelingsprojecten in Noordoost Fryslân.

Overig

Reeds betrokken partners

RMT, Merk Fryslân, ONOF / Kantelgroep, Markant Friesland, Brancheorganisaties (Recron, Hiswa), De Marrekrite, Dorpsbelangen, NP Alde Feanen, NP Lauwersmeer, WE Waddenzee/ Waddenorganisaties, NL NFW, Staatsbosbeheer, It Fryske Gea en Landelijk Wandelplatform.

Beoogde partners

Wetterskip Fryslân en LTO.

Planning

2016-2020. SEM tot 2030. Nieuwe Toeristische Agenda nog opstellen.

Regionaal belang

Er zijn voldoende redenen om de opgave voor toerisme en recreatie regionaal op te pakken. De belangrijkste en meest zuivere is wel dat een toerist of recreant niet kijkt naar gemeentegrenzen. Daarbij is de toeristisch-recreatieve sector naar zijn aard al integraal. Verder zijn er veel koppelkansen en hebben partijen elkaar nodig om de doelstellingen op dit gebied te kunnen verwe-

zenlijken. Efficiency en draagvlak zijn vereisten in economisch mindere tijden en bij ons streven naar een duurzame samenleving.

Samenhang en koppelkansen

Toerisme en recreatie kunnen niet anders dan integraal worden opgepakt; dit is inherent aan de aard van de sector. Binnen ANNO II wordt vooral toerisme ingezet als instrument om te komen tot economische structuurversterking. Recreatie is meer verweven met de thema's Grien en blau en Wonen en werken. Toeristisch-recreatieve waddenprojecten worden vanwege het sterke integrale karakter en de verwevenheid met het landelijk gebied opgepakt binnen de themalijn Grien en blau. Door samenwerking ontstaan kansen en kunnen de projecten binnen ANNO II elkaar versterken en wordt haalbaarheid van de geformuleerde doelstellingen binnen het Sociaal Economisch Masterplan (SEM) vergroot.

Financiën

Veel projecten zijn al (globaal) op kosten gezet.

Financiering moet nog per (deel)project worden uitgewerkt. De 'Toeristische Agenda Noordoost Fryslân' zal door de

ANNO-gemeenten moeten worden gefinancierd. Kansen zijn er voor 'Noordoost Fryslân Waddenparel' bij het Waddenfonds en voor 'Noordoost Fryslân watersportbestemming' bij Europese en regionale fondsen en investeringsbudgetten, zoals LEADER en het Iepen Mienskipsfûns. Voor een aantal projecten in het kader van 'Versterken toeristisch-recreatieve routestructuur Noordoost Fryslân' staan naast de gemeenten partijen als Provincie Fryslân en De Markrekte aan de lat.

Het is belangrijk dat alle partners in de toeristisch-recreatieve sector zich (mede) verantwoordelijk voelen voor het bereiken van de geformuleerde doelen en zich daar, ieder naar eigen draagkracht, voor inspannen.

(Deel)projecten ANNO II

1. Noordoost Fryslân op de kaart

- Toeristische marketing en gastheerschap NOF: Stichting RMT (o.a. verbinding en bundeling van ondernemers in een door hen zelf gedragen structuur)
 - Verbinden Nationale Parken.
 - Reisgids NOF in het kader van Culturele Hoofdstad 2018.

2. Noordoost Fryslân Waddenparel/Noordoost aan het Wad.

3. Noordoost Fryslân watersportbestemming. Uitvoeren projecten visie waterrecreatie, prioriteit bij 'laaghangend fruit':

- (Blauwe) TOP's (Toeristische Overstap Punten)
- Promotie en positionering
- Elektrisch varen NOF

4. Versterken toeristisch-recreatieve route structuur NOF

- Streekpad NFW
- Ontbrekende schakels
- Informatieknoppunten NFW

5. Toeristische agenda NOF

- Gezamenlijke agenda toerisme en recreatie (overheid en ondernemers)

- Kruidhof
- Rondje Lauwersmeer
- Sud I en fase II en fase II

Potentiële projecten ANNO II

- Noordoost Fryslân Waddenparel:
 - Uitvoeringsprojecten Noordoost aan het Wad.
 - Uitvoeringsprojecten Toeristisch Programma Friese Wadden.
- Wandel-, fiets- en ruiterspaden
- 1e fase Vaarplan Achtkarspelen

- Fryslân Zoemt
- Terpen en wierden
- Medegebruik waterstaatswerken voor bv wandelpaden
- Kustzone in KH2018
- Silence of the Bees, KH2018
- Kening fan 'e Greide, KH2018
- Spring Fever
- Varen door natuur
- Noordelijke lustwarande
- Rondje Rinsumageest
- Ontwikkeling Eeltjemar
- Vervolg van het ambitieproject uit ANNO I: Integrale aanpak Lauwersmeergebied met daarin opgenomen specifieke projecten (parels en parelsnoeren):
 - Hoek van Brant
 - Dokkumer Nieuwe Zijlen
 - Kollumeroord

Opgave 12: Kennis

Onderdeel van:

0 Wonen en leven

x Economie

0 Grien en blau

0 anders, nl.....

Doel

Algemeen kennis- en onderwijsniveau in de regio verhogen en innovatievermogen van het MKB in de regio vergroten. Talentontwikkeling en innovatiekracht afgestemd op de toekomst ontwikkelen en daarmee ook vraag en aanbod van de arbeidsmarkt in de toekomst verbeteren.

Visie

Op het gebied van Kennis zijn de diverse vraagstukken en oplossingen voor de drie verschillende partners (onderwijs, overheden en ondernemers) weergegeven.

Onderwijs

- Verhogen van het algemeen opleidingsniveau. Kwaliteit van het onderwijs is zeer belangrijk. Het basisonderwijs met maatwerk veranderen, bijvoorbeeld door het ontwikkelen van specifieke methodieken voor ondernemerschap.
- Inzetten op voorzieningen en gebouwen die toekomstbestendig zijn, medegebruikers naast onderwijs. Onderlinge samenwerking, samenwerking met bijvoorbeeld kinderopvang en peuter-

speelzalen.

- Voortgezet onderwijs met name vasthouden in de regionale centra.
- Meer toekomstgericht, gericht op industriële transformatie.
- Inzet op ontwikkeling van competenties die daarvoor benodigd zijn.
- Ondernemerskwaliteiten al in een vroeg stadium in het onderwijs ontwikkelen.
- Aandacht voor specifieke vakkennis die dreigt te verdwijnen of te weinig ontwikkeld wordt.
- Permanente scholing.
- Goede aansluiting bij Technetkringen (gebeurt nu al via de Gouden Driehoek).
- Transitiethematiek en bijkomende problematiek manifest op de agenda's van het lokale onderwijs.

MKB/ondernemers

- Bedrijven zijn vaak te klein om zelf te innoveren, en innovatie is nodig. Het ontwikkelen van innovatienetwerken waarbij kleinere bedrijven aangesloten kunnen worden is daarbij een voorwaarde. Hiervoor is de ontwikkeling

van innovatieve talenten van essentieel belang.

- Het verhogen van de vakkennis is op een aantal terreinen noodzakelijk. Het gaat hierbij om hoogwaardige vakken, ICT vakkennis en vakkennis op het gebied van uitvoerend werk.
- Het verhogen van kennis op het gebied van duurzaamheid en ketenverantwoordelijkheid.

Overheid en regio

- Permanente scholing.
- Initiëren van netwerkontwikkeling op het gebied van innovatieve kennis voor MKB.
- Aandacht voor de spanning op de arbeidsmarkt tussen vraag en aanbod.
- Ondersteunen en stimuleren van regio-specifieke innovatieve ontwikkelingen (zie brûsplak Better Wetter).
- Ontwikkelen broedplaatsen en kraamkamers door een prima aansluiting op het netwerk, goede bereikbaarheid zowel fysiek als ICT, kennisondersteuning en begeleiding van starters.
- Het betrekken van de hoogopgeleiden uit het stedelijk netwerk aan het kennisnetwerk in deze regio.
- Het leggen van structurele verbanden

tussen kennis- en onderzoekstellingen en onze regio.

- Door de regionale samenwerking is het mogelijk om kennisvraagstukken te ontwikkelen en te stimuleren.
- Daarvoor gebruik maken van reeds opgebouwde netwerken en instrumenten, zoals Kenniswerkplaats, Gouden Driehoek, Innovatiehuis Lauwersdelta, Kennisnetwerk in Europa, Rural PowerPack, Cooperative Agreement Approach. In EU: brancheorganisatie andere regio's, TCNN.

Kennis

Talentontwikkeling is voor de regio een belangrijke basis om effectieve vaardigheden en innovatieve talenten te ontwikkelen gericht op de toekomst en om de bedrijvigheid in onze regio een duurzame toekomst te bieden.

- Gouden Driehoek. Er zal blijvend ingezet moeten worden op de Gouden Driehoek: de bestaande samenwerking tussen onderwijs, ondernemers en overheden. Het goed voorbereiden van leerlingen op de (toekomstige) arbeidsmarkt.

Overig

Opgave en discussie

Onderwijs en bedrijfsleven (ondernemers) en overheden moeten samenwerken aan projecten:

- Binnen het onderwijs gericht op het ontwikkelen van toekomstige ondernemersvaardigheden;
- voor het MKB is innovatie noodzakelijk om in de toekomst een rol te kunnen blijven spelen (en MKB is weer één van de dragers van een leefbare regio);
- talentontwikkeling en ontwikkeling van innovatieve talenten is naar de toekomst toe een essentiële voorwaarde voor een succesvolle regio.

Het verbinden van deze verschillende netwerken biedt kansen. De overheid speelt hierin een ondersteunende rol. Het ontwikkelen van vaardigheden en innovatieve talenten kan gezien worden als de volgende stap op het pad van groei, speciaal in een op kennisnetwerkgerichte economie. Als we willen concurreren met intelligente en innovatieve oplossingen in plaats van de prijs als basisgegeven, dan zijn het ontwikkelen van vaardigheden en innovatieve talenten van vitale reserves met een directe impact op groeipotenties een positieve basisoplossing. Het ontwikkelen van een

smart specialisation in regionaal verband op een bepaald thema, waarin de regio onderscheidend kan zijn of wil worden, zou zeker als het gaat om kennis en innovatie een uitdaging kunnen vormen. Vanuit lokaal niveau ook input leveren voor landelijke vraagstukken en centraal beleid.

Reeds betrokken partners

Onderwijsinstellingen, Gouden Driehoek, Kenniswerkplaats en Innovatiehuis Lauwersdelta.

Beoogde partners:

Ondernemers, ondernemersverenigingen en andere onderwijsinstellingen.

Regionaal belang

- Essentieel voor regionale ontwikkeling.
- Relatie met opgave BZK.

Projecten ANNO II

- Kenniswerkplaats
- Innovatiehuis Lauwersdelta
- Gouden Driehoek
- Vroegtijdige beroepsvoorlichting: Het is van belang om de Techniekdagen Technics4U door Stichting de Gouden Driehoek te continueren.

Potentiële projecten ANNO II

- Talentontwikkeling.
- Ontwikkeling ondernemersvaardigheden in het onderwijs.
- Toekomstbouw (project vanuit Achtkarspelen).
- Innovatienetwerk rond thema's zorg, biobased en digitalisering.
- Behoud en versterking van de onderwijskwaliteit met een goede inbedding van meertaligheid.
- Trochgeande learline meertalichens

Opgave 13: Versterken, positioneren en uitdragen (kennis en cultuur) van kwaliteit Noordoost Fryslân

Onderdeel van:

0 Wonen en leven 0 Economie **x Grien en blau**
0 anders, nl.....

Doel

Het herkennen van kansen (binnen de projecten van Grien en blau) voor het sterker positioneren en uitdragen van de kwaliteiten van de vier landschappelijke parels van Noordoost Fryslân. Het positioneren en uitdragen hiervan gebeurt samen met de partijen die het uitdragen op recreatief, educatief en cultureel gebied uitvoeren. Het samen uitdragen van de reeds uitgebreid aanwezige (maar versnipperde) kennis van natuur, landschap en cultuurhistorie in de regio samenbrengen. Betrokkenheid van de mienskip is hier van essentieel belang.

Visie

Noordoost Fryslân is een gebied om trots op te zijn! Het landschap met zijn groen-blauwe kwaliteiten is hier één van de belangrijkste redenen voor. Noordoost Fryslân bevat vier landschappelijke parels en vier waardevolle landschapstypen die gevormd zijn door een samenspel van landbouw, landgebruik, cultuurhistorie, landschap en water en natuur en die een

sterke economische basis of potentie hebben. Kennis en bewustwording en het daarmee koesteren van deze kwaliteiten is belangrijk voor de toekomst van de regio. Hierbij worden kansen voor economie, recreatie en toerisme, educatie en kwaliteit voor wonen en leven geborgd.

Overig

Reeds betrokken partners

Gemeenten, Provincie, FMF (en achterban), NFW/LTO, Landschapsbeheer Friesland, NME en Wetterskip Fryslân.

Beoogde partners

Partijen die de regio kwaliteiten uitdragen: RMT, Markant Friesland, NFW, Merk Fryslân, Staatsbosbeheer, NME, Fryske Gea, Landschapsbeheer Friesland, IVN en FMF.

Planning

ANNO 11 Periode: 2016-2020. Per project de mogelijkheden en kansen inventariseren hoe, wat, wanneer en welke partij het uit te dragen en te positioneren deel van het project op zich kan nemen.

Dit kunnen ook meerdere partijen (samen) zijn.

Regionaal belang

Bewustwording van de kwaliteiten die de regio heeft in haar diversiteit over de verschillende typen landschappen heen. Bewoners, ondernemers, boeren en bestuurders worden de ambassadeurs van de regio. Bewustwording vergroten om de kwaliteiten van de regio zoals beschreven in de visie te behouden en te versterken.

Samenhang en koppelkansen

Belangrijke relatie met de opgave wonen en werken binnen het thema Economie; de kwaliteit van de woonregio, en de mogelijkheden om te ondernemen. Relatie met opgave recreatie en toerisme en de vermarkting van het gebied o.a. door stichting RMT.

Financiën

N.t.b. (mogelijk gaat het om inzet van overleg en contactmomenten om die onderdelen van de projecten die uitgedragen en vermarkt moeten worden te bespreken en vorm te geven of over te dragen. Als dat leidt tot organiseren van communicatiemomenten en/of het ontwikkelen van

communicatiemiddelen, zoals folders, bordering en routes, dan is er budget nodig voor zover dat niet in de projecten zelf is opgenomen).

Projecten en programma's ANNO II

- Educatie- verbinding van de educatietrajecten van de verschillende partners; NFW, FMF, NME etc. en onderlinge samenwerking NME.
- Markant Friesland
- RMT
- Dwaande Wonen en werken
- Landschapsbiografie
- Gebiedsontwikkeling DCA
- Koppelen en verbinden van het bestaande landschap, cultuurhistorie en natuur
- De wadden beter benutten als kwaliteitsspect voor de regio

NB: belangrijk voor deze opgave is hoe de koppeling met overige opgaven, partijen en projecten wordt georganiseerd.

Potentiële projecten ANNO II

- Zilte zone (Fryske Gea)
- Ecologische kansenkaart
- Shared green space
- Groene Loper
- Kerkhoven
- Ontwikkelen tijdelijke natuur
- Toekomst voor een uniek landschap
- Doarpen yn t Grien
- Biodiversiteit en burgers
- Toekomst voor een uniek landschap

Opgave 14: Natuurinclusieve landbouw

Onderdeel van:

0 Wonen en leven 0 Economie **x Grien en blau**

0 anders, nl.....

Doel

Het nastreven van een volhoudbare landbouw in Noordoost Fryslân, waarbij natuur en landschap geïntegreerd is in de bedrijfsvoering. Volhoudbaar door het ontwikkelen van nieuwe verdienmodellen waarmee de landbouw en het landschap toekomstbestendig (people, planet en profit) én gedragen is.

Visie

De landbouw in Noordoost Fryslân heeft een historie in haar zoektocht om in balans met de leefomgeving te ondernemen. Dit kenmerkt zich doordat, naast het voeren van een economische bedrijfsvoering, het (sociale) welzijn van de agrariër, er ook actief aan landschap-, botanisch-, en/of weidevogelbeheer wordt gedaan. Hierdoor en hiermee is het landschap in cultuur gebracht en heeft het zijn bijzondere karakter. Het gebied is in Europees perspectief uniek. Een grote drager van de kosten van het landschapsbeheer is op dit moment een Europese/Nationale beheervergoeding. Deze vergoedingen zullen de toekomst verminderen. Tegelij-

kertijd is de maatschappelijke vraag naar het zichtbaar terugbrengen van natuurwaarden binnen de agrarische bedrijfsvoering groter geworden en wordt er bewust meegekeken naar de afwentelingen van de landbouw. Dit maakt dat de uitdaging voor de toekomst ligt in de zoektocht naar bedrijfs- en verdienmodellen waar natuur en landschap geïntegreerd zijn in kringloop (ruimtelijke component van het bedrijf). Gezocht wordt naar een natuurinclusieve landbouw met nieuwe maatschappelijke en/of economische dragers. Het samenspel en draagvlak met de mienskip is een belangrijk kader.

Overig

Reeds betrokken partners

LTO Noord (met het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer), Friese Milieufederatie, Agro Agenda, Kenniswerkplaats, Nordwin, Van Hall Instituut en Wetterskip Fryslân.

Beoogde partners

- Landschapsbeheer Friesland
- (apart) Staatsbosbeheer en It Fryske Gea

Planning

ANNO II Periode: 2016-2020.

Regionaal belang

Het behouden en versterken van de landschappelijke karakteristiek en de balans tussen economische dragers, water en (agrarische) natuur is het hoofddoel van Grien en blau. Het is van regionaal economisch belang om het landschap (drager voor recreatieve sector) en de landbouw (leefbaarheid en economische activiteit) vitaal te houden.

Samenhang en koppelkansen

- Relatie met opgave Recreatie en toerisme en de vermarkting van het gebied.
- Relatie met de andere subopgaven van de themagroep Grien en blau.
- Relatie met project 'Biodiverse zuivel' van WNF, Rabobank en FC waarin NFW participeert.
- Relatie met pilotproject 'Blauwe Diensten' van WF en NFW.
- Deltaplan agrarisch waterbeheer.

Financiën

De Stuurgroep NFW met daaraan gekoppeld de themagroepen Natuur en Land-

schap, Weidevogels en Ganzen en Landbouw, milieu en water zijn in 2014/2015 opgeheven. Voor 2016 zijn middelen nodig om deze 'brûsplakken' te ondersteunen om zo tot beleidsadvisering, projectvoorstellen en heel specifiek tot een projectvoorstel voor Interreg 2016 te komen.

Projecten en programma's ANNO II:

- Ondersteuningsmiddelen 2016 om de 'brûsplakken' en thema's Natuur en Landschap, Weidevogels en Ganzen' en 'Landbouw, milieu en water' in 2016 te kunnen ondersteun.
- Tevens voorbereidingswerk om tot een integrale internationale Interreg aanvraag te komen, die gesteund wordt door de gebiedspartners.

Potentiële projecten ANNO II

- Interreg-project; Investment in landscape and nature by farmers means value for money for the community.
- Weidevogels (buitendijks)
- Erfafspoeling naar het oppervlakte water.
- Akkerrande beheer.

Opgave 15: Toekomstbestendig watersysteem

Onderdeel van:

0 Wonen en leven 0 Economie **x Grien en blau**

0 anders, nl.....

Doel

Eén van de vier opgaven uit de visie van Grien en blau is 'een toekomstbestendig watersysteem voor Noordoost Fryslân dat de natuur en landbouw blijvend kan bedienen'. Bij een duurzame ontwikkeling van de regio is het belangrijk in te spelen op ontwikkelingen zoals klimaatverandering (extremere buien en langere droge perioden), zeespiegelstijging en bodemdaling (zowel door veenoxidatie als door delfstoffenwinning). Daarbij geldt een robuust watersysteem telkens als uitgangspunt. Door zeespiegelstijging en bodemdaling zal bovendien de zoute kwel in het gebied toenemen, waardoor de omstandigheden voor de landbouw verslechteren als er geen maatregelen getroffen worden.

Om deze duurzame ontwikkeling handen en voeten te geven kunnen enerzijds concrete maatregelen getroffen worden. Deze staan in watergebiedsplannen van het waterschap genoemd. Anderzijds is innovatie nodig om nieuwe wegen te vinden die het hoofd bieden aan de wateruitdagingen van de toekomst. In ANNO II kunnen beide

categorieën activiteiten aan de orde komen. In het geval van concrete projecten om kansen te kunnen benutten door werk met werk te maken. Het zoeken naar nieuwe wegen is bij uitstek een ANNO-opgave, vanwege de noodzaak van elkaar te leren en het regionale en zelfs bovenregionale karakter van de opgave. Dit krijgt vorm in het innovatieprogramma Better Wetter.

Visie

Beelden van hevige regenval en extreem hoge waterstanden, in het buitenland of in de eigen regio, of bijvoorbeeld van langdurig aanhoudende droogte, maken voor iedereen duidelijk hoe belangrijk goed waterbeheer is. En ook dat het nodig is dat we rekening houden met klimaatveranderingen. De dijkversterking op verschillende plaatsen op de eilanden, langs de kust en van de Afsluitdijk laat zien dat we dat serieus nemen. Minder zichtbaar is de geleidelijke maaiveld­daling in de veenweidegebieden, een gevolg van ons historisch waterbeheer. Ook die veranderingen no­pen tot aanpassingen in ons waterbeheer voor de toekomst. De Veenweidevisie die

door de provincie, het waterschap en betrokken gemeenten is opgesteld wordt de komende jaren concreet met een uitvoeringsprogramma.

Nederland is een waterland bij uitstek en zeker in het lagere deel van ons land speelt water in allerlei sectoren een belangrijke zo niet vaak een sleutelrol. Zonder uitgekiend waterbeheer kunnen we niet leven en werken in ons land, en we hebben dan ook een rijke historie en kennis van waterbeheer en waterbouw. Deze kennis is meer dan nodig nu klimaatverandering – of ze nu op langere of op kortere termijn speelt – ons watersysteem meer en meer op de proef stelt. Aanpassingen in ons waterbeheer zijn nodig om klaar te zijn voor de toekomst. Kortom, klimaatadaptatie voor veiligheid en duurzaam landgebruik.

Overig

Reeds betrokken partners

Altenburg&Wymenga, Kenniswerkplaats, ANNO, Wetterskip Fryslân, Gebiedscoöperatie Westerkwartier, Nordwin College, Friese Mileufederatie, Van Hall Larenstein, Noardlike Fryske Wâlden, provincie Fryslân.

Deze betrokken partijen zijn betrokken bij het hierna beschreven innovatieprogramma Better Wetter.

Beoogde partners

Om werk met werk te kunnen maken, moeten concrete projecten van gemeenten, provincie, het waterschap en maatschappelijke partijen met elkaar gedeeld en afgestemd worden.

Planning

Nadat de visie van de themagroep Grien en blau gereed is, wordt de agenda gemaakt. Dat is het moment de concrete projecten naast elkaar te leggen.

Better Wetter

In 2015 wordt voor Better Wetter een aanvraag voor een Interreg subsidie gedaan. 10-13 mei 2016 is er een conferentie in Rotterdam (4th international climate change adaptation conference) waar aandacht is voor Better Wetter willen. In 2018 is Culturele Hoofdstad een highlight waar we op aan willen haken. Een meer precieze planning is in 2015 gemaakt in samenhang met de Interreg aanvraag.

Regionaal belang

De waterproblematiek is naast een (inter) nationale uitdaging, ook een uitdaging die speelt op allerlei niveaus in provincie en regio. Daarvoor is ontwikkeling van nieuwe kennis nodig. We willen nieuwe kennis inzetten voor de regio, en daarin een voorbeeld zijn in ons land en daarbuiten. De toepassing en uitwerking van innovaties in de praktijk is echter nog een hele stap. In Better Wetter laten we zien dat dat kan en bijdraagt aan de kansen voor de regio. In de woorden van Topsector Water (www.topsectorwater.nl): *wateruitdagingen oplossen om de welvaart te verhogen*.

Samenhang en koppelkansen

Concrete maatregelen om het watersysteem duurzamer te maken, kunnen gecombineerd worden met andere opgaven, bijvoorbeeld ten aanzien van recreatiepaden en onderhoud aan wegen. Ook de veranderingen in het Europese landbouwbeleid bieden koppelkansen. Hierin speelt het agrarisch collectief Noordelijke Friese Wouden een sleutelrol.

Financiën

De financiën worden per project en programma uitgewerkt. Op dit moment wordt

dat voor Better Wetter gedaan in samenhang met de Interregaanvraag en de cofinanciering die daarvoor nodig is.

Financiële bronnen voor watermaatregelen zijn:

- Reguliere middelen WF.
- POP3 en Synergie gelden.
- Inbreng andere partijen.
- Koppelkansen met het Mienskipsfuns.

Projecten en programma's ANNO II

- Programma Better Wetter:
 - Better Wetter is het innovatie programma binnen de opgave toekomstbestendig watersysteem. Hoofddoelstelling van Better Wetter is: het zoeken en in de praktijk uittesten van nieuwe (sociaal-) economische en maatschappelijke dragers voor een ecologisch duurzaam land- en watergebruik onder zeer natte omstandigheden, als bijdrage aan klimaatadaptatie in de regio. Deze hoofddoelstelling kan worden uitgewerkt in een aantal strategische doelen voor de periode 2015-2020, die concreet invulling geven aan de gewenste koers van het programma:

- (d1) verwerven en delen van kennis over vernieuwingen in praktijkgericht waterbeheer en ruimtelijke integratie van klimaatadaptatie in de regio in Nederland en Europa;
- (d2) bouwen van draagvlak en bieden van concrete kansen aan bewoners en ondernemers in de regio door actieve participatie in het werken aan klimaatadaptatie;
- (d3) ontwikkelen en in de praktijk uittesten van adaptief watermanagement in regionale watersystemen voor een breed scala aan economische, ecologische en maatschappelijke functies en diensten;
- (d4) ontwikkelen en in de praktijk uittesten van nieuwe (sociaal-)economische dragers onder zeer natte omstandigheden;
- (d5) bijdragen aan de vertraging of ombuiging van maaiveld dalende en CO₂ uitstoot in veen(weide)gebieden;
- (d6) Ontwikkelen en uittesten van mogelijkheden voor het integreren van nieuwe, voor de regio perspectiefvolle vormen van land- en watergebruik op systeem- en

landschapsniveau, in het bijzonder door bij te dragen aan het ontwikkelen van duurzame regionale watersystemen;

- (d7) Ontwerp en aanzetten tot de 'bouw' van een regionaal klimaatadaptief landschap dat voldoende veerkracht heeft om klimaatveranderingen op te vangen bijdraagt aan de sociaal-economische perspectieven en biodiversiteit in de regio.

Better Wetter kent op basis van deze doelstellingen de volgende lijnen:

- Slimme en flexibele waterberging.
 - (Nieuwe) economische revenuen halen uit een gebied dat natter wordt dan de conventionele landbouw aankan.
 - Water en veenweideproblematiek.
 - Toekomstbestendig landschap in tijd en ruimte.
 - Gebiedsprocessen Veenweide visie.
 - POV Waddendijk 2.0:
- De Waterwet schrijft voor dat de primaire waterkeringen (zeedijken) regelmatig moeten worden getoetst op waterveiligheid. In de toetsing, die in de perio-

de 2006 tot en met 2011 is uitgevoerd, is een aantal dijkvakken van dijkkring 6 (Fryslân valt in deze dijkkring) afgekeurd en daarom moeten er verbetermaatregelen worden onderzocht en uitgevoerd. Totaal is circa 109 km waterkering langs IJsselmeer en Waddenzee afgekeurd. De maatregelen die voortvloeien uit deze toetsing en toekomstige toetsingen worden opgenomen in het Hoogwater-beschermingsprogramma (HWBP).

Het Waddengebied kent een groot aantal ontwikkelingen. Het ligt daarom voor de hand om eerst een aantal zaken voor het gehele gebied te onderzoeken en vast te stellen, om pas daarna op projectniveau de verkenning te starten. Een projectoverstijgende verkenning (POV) is daarvoor een geschikt middel. Een POV is een aparte fase die vooraf gaat aan de projectverkenning.

Het doel van de POV is vast te stellen of innovaties (vertaald naar kansrijke oplossingsrichtingen) meerwaarde opleveren voor de versterkingsopgave binnen dijkkring 6. Het gaat om nieuwe concepten die bijdragen om de veilig-

heidsdoelstelling sober en doelmatig en sneller en goedkoper te realiseren. Het combineren van functies is daarbij een oplossingsrichting. Het eindresultaat van de POV is een rapport met kansrijke en bestuurlijk gedragen oplossingsrichtingen en een beschrijving waarin deze oplossingsrichtingen in de volgende fase op projectniveau meegenomen zullen worden. Deze volgende fase is op projectniveau en doorloopt in principe drie stappen: de verkenning, de plan-uitwerking (die leidt tot een voorkeursalternatief voor de versterking van de zeedijk) en de realisatie. Deze volgende fase valt buiten het POV.

Het POV kijkt primair naar:

1. Het nauwkeuriger en locatie specifiek bepalen van de hydraulische belasting (technische berekeningen).
2. Productinnovaties: Onderzoek doen naar mogelijke productinnovaties op bekleding zeedijk.
3. Procesinnovaties: Onderzoek naar gebruik van voorland, het multifunctioneel gebruik van de kering en andere dijkconcepten. Directe afstemming met de diverse belangengroeperingen en de verschil-

lende bestuurlijke gremia (zoals gemeenten en provincie) is daarbij essentieel.

Er is besloten om de POV in twee fasen op te delen. Tijdens fase 1 (2014) werd een uitvoerige omgevings- en stakeholderanalyse uitgevoerd, werden kansrijke onderzoeken en pilots geselecteerd en is een plan van aanpak voor fase 2 (2015-2017) opgesteld. Tijdens fase 2 worden onderzoeken en pilots uitgevoerd, worden de resultaten van de uitgevoerde onderzoeken en pilots beoordeeld en worden kansrijke oplossingsrichtingen vastgesteld.

De ANNO II is een belangrijk voertuig voor de POV om zicht te krijgen op kansrijke onderzoeksvoorstellen en pilots en kansen voor samenwerking. In het bijzonder gaat het hierbij om kansrijke procesinnovaties waarbij het mes aan twee kanten snijdt: als verbetermaatregel voor de versterking van de zeedijk én als maatregel om recreatie en toerisme te stimuleren alsmede het versterken van het ecologisch potentieel van het gebied.

- Haalbaarheidsstudie Holwerd aan Zee
- Deltaplan Agrarisch waterbeheer

Potentiële projecten ANNO II

- Watergebiedsplannen: In de watergebiedsplannen van Wetterskip Fryslân staan veel van de wateropgaven opgenomen. In Noordoost liggen de volgende watergebiedsplannen:
 - Dongeradeel
 - Ferwerderadiel/Leeuwarderadeel
 - De Groote Wielen
 - Alde Feanen
 - Tusken Ie & Swemmer
 - Twijzel (Noardlike Fryske Wâlden en Westerkwartier)
 - Lauwersmeer water technologie
- Lauwersmeer water technologie.
- KRW opgaven: Daarnaast is in het stroomgebiedbeheerplan opgenomen wat de KRW opgaven zijn voor de periode 2016-2021. In de gemeentelijke waterplannen ligt het accent op het bebouwd gebied (inclusief grondwater). Maatregelen om uitwerking te geven aan de opgaven uit voorgenoemde verschillende plannen moeten qua programmering afgestemd worden op projecten van gemeenten en andere partijen om werk met werk te kunnen maken.

- Duurzaam GWW (Grond-, weg- en waterbouw):

De partijen in de ANNO II streven naar een duurzaam watersysteem- en waterketenbeheer door bijvoorbeeld:

- Het toepassen van de principes klimaatneutraal en Cradle to Cradle op de taakuitvoering, de eigen organisatie en inkoopprocessen;
- het watersysteem duurzaam en klimaatbestendig in te richten;
- de ruimtelijke kwaliteit te versterken;
- kringlopen te sluiten voor schoon water en door grondstoffen terug te winnen;
- gebruik en opwekking van duurzame energie en reductie van broeikasgassen;
- maatschappelijk betrokken organisaties te zijn;
- bij te dragen aan bewustwording en het uitdragen van duurzaamheidsprincipes bij samenwerkingspartners en inwoners van het gebied.

In het meerjarenprogramma ANNO is aangegeven dat de regio zich sterk wil maken door in te zetten op duurzaam-

heid als verbindend en richtinggevend element. Om duurzaam werken in de grond-, weg-, en waterbouw te stimuleren is de Greendeal Duurzaam GWW ondertekend door het IPO, een aantal provincies, de VNG en de Unie van Waterschappen. Ook een aantal brancheorganisaties, Rijksoverheden, Rijkswaterstaat, Prorail en enkele grote gemeenten hebben mede ondertekend. De greendeal duurzaam GWW is uitgewerkt in een werkwijze.

Wetterskip Fryslân gaat de werkwijze implementeren. Het doel is dat op een gegeven moment alle GWW-werken met de Duurzaam GWW-methode aangepakt gaan worden. De implementatie van Duurzaam GWW heeft impact op de opdrachtnemers van het waterschap (aannemers, adviesbureaus). De inliggende gemeenten en de provincie maken gebruik van dezelfde aannemers en adviesbureaus. Het grotere plaatje is dan ook dat alle opdrachtgevers en –nemers binnen de GWW-sector gaan werken conform de principes van Duurzaam GWW. ANNO II kan een platform zijn om dit te realiseren.

- Buitendijkse gebieden en de Waddenzee.
- Zoet-zout overgangen en vismigratie.
- Verzilting en zilte teelten.
- Onderzoek effecten buitendijkse kaden op waterveiligheid primaire kaden.
- Onderzoek relatie voorland en binnendijkse reserveringszone.
- Kansrijk Kwel.
- Optimaliseren ondergrondwaterbeheer kustzone.
- Hergebruik regenwater.
- Vistrek.
- Holwerd aan Zee.

Opgave 16: Energietransitie

DE VERBINDING MET DE OPGAVE DUURZAAMHEID WORDT NOG VERDER UITGEWERKT

Onderdeel van: 0 Wonen en leven 0 Economie **x Grien en blau**
0 anders, nl.....

Doel

In 2030 is Noordoost Fryslân een regio die volhoudbaar voorziet in haar behoefte qua energie, voedsel, producten, diensten, werkgelegenheid en recreatie. Daarbij vindt nadrukkelijk samenwerking met andere regio's plaats. We willen op termijn voorzien in de eigen behoefte aan (duurzame) energie. Daarvoor zetten we in op:

- Woningen en gebouwen voorzien in eigen energiebehoefte,
- openbare infrastructuur zoals verlichting, sluizen, bruggen en gemalen worden duurzaam aangedreven,
- we produceren aan huis ook energie om ons vervoer aan te drijven en andersom voorziet onze elektrische auto ons van stroom als we even zonder zon zitten. Het slimme energienet faciliteert ons daarin.
- ook bedrijven zijn zelfvoorzienend, vooral de agrarische sector wordt (grootschalig) producent van duurzame energie;
- dorpen en lokale gemeenschappen

gaan aan de slag met de Duurzame energietransitie.

Deze ambitie past goed bij de nieuwe ambitie van de provincie Fryslan om in 2025 25% van de energie in Fryslân duurzaam opgewekt te hebben.

Visie

De omschakeling naar duurzame energie (de energietransitie) vormt een belangrijke stap op weg naar een duurzame samenleving. Deze omschakeling moet gezien worden als stap 2 in de Trias Energetica, bestaande uit de stappen:

1. Energiebesparing
2. Duurzame opwekking
3. Schoon fossiel

Ook in Noordoost Fryslân geldt (als vanzelfsprekend) dat het reduceren van de energiebehoefte voorop staat. Vooral binnen de thema's mobiliteit en gebouwde omgeving komt het reduceren van de energiebehoefte uitgebreider aan bod.

Binnen dit thema ligt de focus vooral op de mogelijkheden om in Noordoost Fryslân duurzame energie te produceren. Energiebesparing bebouwde omgeving wordt de komende jaren steeds belangrijker.

Wat betreft het produceren van energie liggen er op regionaal en lokaal niveau concrete kansen, waaraan vaak een economisch voordeel te koppelen is. Bijvoorbeeld door de verkoop van duurzame energie en het creëren van werkgelegenheid. Daardoor geldt dat het inzetten op de regionale productie van duurzame energie bijdraagt aan de drie P's: Planet: emissiereductie (vermindering broeikasgas), Profit: verkoop energie, People: werkgelegenheid.

De drie meest relevante thema's in Noordoost Fryslân als het gaat om (decentrale) energieopwekking zijn:

- (Grootschalige) zon PV
- Biomassa voor energie
- Windenergie (bestaand)

Geothermie en warmtenetten zijn in een agrarisch gebied zoals Noordoost Fryslân minder geschikt.

Bij de transitie naar duurzame energie sluiten we aan bij de energieke samenleving: burgers nemen zelf het heft in handen, burgerinitiatieven dragen bij aan een co-creërende samenleving en waarin de rol van de overheid verschuift van verzorgend naar ondersteunend. Dit zie je terug in de oprichting van lokale energiecoöperaties opgericht vanuit dorpen, maar ook bedrijfsleven en agrarische gebiedscollectieven zijn druk bezig met duurzame energie. De professionalisering van de agrarische gebiedscollectieven biedt kansen om gezamenlijk en professioneel vanuit de agrarische sector aan de slag te gaan met duurzame energie. Te denken valt aan zonnepanelen op boerenschuren, biomassa ("energie uit hout"), CO2 opslag ("Valuta voor Veen") en de bestaande collectief aanpak windenergie. *(zie voor de visie verder: Netwerk Noordoost, Duurzaamheid in Noordoost Fryslân Visie, 2013)*

Overig

Reeds betrokken partners

NFW, Synnovem, Landschapsbeheer Fryslân, Lokale bedrijfsleven, Energiecoöperaties en lokale energie-initiatieven: Ternaard, Westergeast, Leefbaar met energie Feanwâlden, Dongeradeel, Trynergie, Garyp, Mei-inoar Grien Ferweradiel. Vereniging Dorpsmolens Wyns Bertlehiem Tergreft, St windmolen Ternaard en FMF.

Beoogde partners

Mienskip, Us Koöperaasje, Energiewerkplaats, Kruidhof, Sportfryslân, Noorderwind en het overige bedrijfsleven.

Planning

Doorlooptijd reeds concreet geformuleerde projecten tot en met 2016. Visie tot 2030.

Regionaal belang

Samenhang en koppelkansen:

Duurzame energie is een belangrijke drager en aanjager voor bijvoorbeeld economische structuurversterking en werkgelegenheid, maar ook voor landschapsonderhoud en gemeenschapszin. Koppeling is mogelijk met andere opgaven binnen Grien/Blauw en met Economie.

Financiën

Voor een aantal uit te voeren projecten, zoals het Koploperproject is (nog) provinciale subsidie dan wel rijkssubsidie, beschikbaar.

Verder een zoektocht naar middelen
Culturele Hoofdstad 2018

Projecten ANNO II

- Bermgras voor eiwitten en energie.
- E2, Energie uit hout.
- E3, lokale coöperaties Duurzame Energie.
- E4, PV in bedrijf: 'Maak geld met Energie'.
- E5, PV op gemeentelijk vastgoed, fase 2.
- M1, Minder vervoersbewegingen in NOF.
- M2, Elektrisch recreatievaren.
- O1, Duurzame talenten.
- O2, Duurzaam ondernemen, regionaal koploperproject.
- G1, Energiebesparingrenovatie particulier.
- G2, Opschaling Energieloketten ANNO.
- G3, Duurzame zorgwoningbouw.
- G4, Energie in maatschappelijk vastgoed.

De verdere uitwerking en invulling van deze opgave wordt gezamenlijk met de opgave Duurzaamheid vormgegeven

Potentiële projecten ANNO II

- Uitrol VNG ondersteuningsstructuur energiebesparing.
- Culturele Hoofdstad 2018: Energy Now!
- Energiebesparing gemeentelijk en maatschappelijk vastgoed.
- Biobased economy (project E1 is hier onderdeel van).
- Zonneweide Dokkum.
- Valuta voor Veen (CO2 opslag veenweidegebieden) in combinatie met regionale koolstofbank.

5. Projectenlijst ANNO II

Zie betreffende opgave voor een gedetailleerde omschrijving.

Thema Wonen en leven

1. Demografie: koalysje
 - Vormen van leefberenskoalysje en samen opgaven formuleren.
2. Zorg
 - Een proces coördinator zorg.
 - Concretisering van de zorgopgave met als resultaat concrete projecten.
 - Projecten die invulling geven aan de doelstellingen van het Budget Sociale Kwaliteit, zoals vastgelegd in het Plan van Aanpak Transitie Sociaal Beleid en Zorg 2013-2016.
3. Wonen
 - Burgum Romtlik Fiersicht (D3).
 - In kaart brengen van vervangings- en veranderopgaven bestaande woningvoorraad (huur en koop).
 - DOM's.
 - Vervolg op gegevens Quick Scan.
 - Uitwerking opgave wonen in samenwerkingssagenda BZK.
 - Herijking regionale woningverdeling.
 - Onderzoek kwaliteit bestaande woningvoorraad.

4. Mobiliteitscentrale

- Opzetten mobiliteitscentrale.

Thema Economie

5. Bedrijventerrein
 - Uitvoeren, evalueren en herijken Bedrijventerreinen convenant.
6. Vitale detailhandelstructuur
 - Lopende proces rondom detailhandel in Noordoost Fryslan met diverse bijeenkomsten en overleggen met ondernemers.
7. Dwaande Wonen en werken
 - Opplussen van activiteiten die spelen binnen EZ/wonen:
 - Ondernemersmagazine Noordoost Fryslân.
 - Startersavonden 'Dwaande met je bedrijf'.
 - Koploperproject.
 - Bereikbaarheid.
 - Innovatie (kennis).
 - Woonoffensief.
 - Bijeenkomsten organiseren voor netwerk versteviging.
 - De verbinding stad en platteland.

8. Duurzaamheid

- De projecten uit het ambitieproject Duurzaamheid, geformuleerd in het uitvoeringsplan Duurzaamheid Noordoost Fryslân:
- E1, Bermgras voor eiwitten en energie.
- E2, Energie uit hout.
- E3, lokale coöperaties Duurzame Energie.
- E4, PV in bedrijf: 'Maak geld met Energie'.
- E5, PV op gemeentelijk vastgoed, fase 2.
- M1, Minder vervoersbewegingen in NOF.
- M2, Elektrisch recreatievaren.
- O1, Duurzame talenten.
- O2, Duurzaam ondernemen, regionaal koploperproject.
- G1, Energiebesparingrenovatie particulier.
- G2, Opschaling Energieloketten ANNO.
- G3, Duurzame zorgwoningbouw.
- G4, Energie in maatschappelijk vastgoed.
- Ontwikkelen zonnevelden.

9. Bereikbaarheid

- De Centrale As/stationsgebied Hurdgaryp.

- De Skieding, N358.
- Kansen in Kernen (KiK).
- Extra Sneltrain Groningen-Leeuwarden (ESGL).
- Stationsgebied Buitenpost.
- Stationsgebied Feanwâlden.
- Mobiliteitsstudie.

10. Digitalisering

- Expertteam digitalisering.
- Projecten die voortkomen uit het programma en de rollen die het expertteam/stakeholders met elkaar afspreken.

11. Recreatie en Toerisme

- Noordoost Fryslân op de kaart.
- Toeristische marketing en gastheerschap NOF: bijdrage RMT (o.a. verbinding en bundeling van ondernemers in een door hen zelf gedragen structuur).
- Verbinden Nationale Parken.
- Reisgids NOF in het kader van Culturele Hoofdstad 2018.
- Noordoost Fryslân Waddenparel/Noordoost aan het wad.
- Noordoost Fryslân watersportbestemming. Uitvoeren projecten visie waterrecreatie, prioriteit bij 'laaghan-

gend fruit':

- (Blauwe) TOP's.
- Promotie en positionering.
- Elektrisch varen NOF.
- Versterken toeristisch-recreatieve routestructuur NOF.
- Streekpad NFW.
- Ontbrekende schakels.
- Informatieknooppunten NFW.
- Toeristische agenda NOF
- Gezamenlijke agenda toerisme en recreatie (overheid en ondernemers).
- Kruidhof.
- Rondje Lauwersmeer.
- Sud le fase I en fase II.

12. Kennis

- Kenniswerkplaats.
- Innovatiehuis Lauwersdelta.
- Gouden Driehoek.
- Vroegtijdige beroepsvoorlichting.

Thema Grien en blau

13. Versterken, positioneren en uitdragen van kwaliteit Noordoost Fryslân.

- Markant Friesland.
- Educatie- verbinding van de educatietrajecten van de verschillende partners; NFW, FMF, NME etc. En de samenwerking van de drie NME's in

de regio.

- St. RMT.
- Landschapsbiografie.
- Gebiedsontwikkeling DCA .
- Koppelen en verbinden van het bestaande landschap, cultuurhistorie en natuur.
- De wadden beter benutten.

14. Natuurinclusieve landbouw

- Ondersteuningsmiddelen 2016 om de 'brûsplakken' en thema's 'Natuur en Landschap', Weidevogels en Ganzen' en 'Landbouw, milieu en water' in 2016 te kunnen ondersteunen.
- Tevens voorbereidingswerk om tot een integrale internationale Interregaanvraag te komen, die gesteund wordt door de gebiedspartners.

15. Toekomstbestendig watersysteem

- Programma Better Wetter
- POV Waddendijk 2.0.
- Haalbaarheidsstudie Holwerd aan Zee.
- Deltaplan Agrarisch Waterbeheer
- Gebiedsprocessen Veenweidevisie.

16. Energiestransitie

Zie duurzaamheid

Potentiele projecten ANNO II

Een aantal projecten voldoet op dit moment (nog) niet aan de ANNO criteria en hebben ds geen formele ANNO status. Wanneer projecten, als ze verder zijn uitgewerkt, wel voldoen kunnen ze via de themagroepen worden voorgedragen aan de stuurgroep met het verzoek deze projecten toe te voegen. Dit geldt ook voor projecten die op dit moment nog niet in beeld zijn.

Thema Wonen en leven

1. Demografie: koalysje

- Ondersteuning faciliteren voor Mienshipsprojecten die “handjes” nodig hebben.
- Diverse opgaven rondom huisvesting onderwijs.

2. Zorg

- Healthy Region.
- Concrete projecten uit de regio inventarisatie.

3. Wonen

- Aanpassing woningvoorraad als gevolg van stelselwijziging zorg.
- Bewustwording + stimulering (€) noodzaak aanpassing particulier bezit.
- Woon-/zorgconcepten.
- Potentiële vrijkomende grote locaties.

Thema Economie

5. Bedrijventerrein

- Cottage industrie (leegstaande agrarische panden).
- Herstructurerings- en/of revitaliseringsprojecten van verouderde bedrijventerreinen.

6. Vitale detailhandelstructuur

- Blijkt uit het op te stellen regionale afsprakenkader.
- Digitale winkel.
- Ervaringsprojecten voor jonge ondernemers.
- Centrum ontwikkeling Burgum, Dokkum, Surhuisterveen.
- Aanjaagteam Detailhandel.

8. Duurzaamheid

- Energiebesparing gemeentelijk en maatschappelijk vastgoed.
- Biobased economy (project E1 is hier onderdeel van).
- Streekproducten.
- Dorpslandbouw.
- Mileu.
- Recycling.

9. Bereikbaarheid

De op te stellen mobiliteitsstudie en monitoring moet antwoord geven op vragen en nut en noodzaak van onder andere verbinding Marrum – Burdaard (rondweg Wanswerd), sprong over de Zwemmer, rondweg Surhuisterveen, knip in Stroobossertrekweg, relatie provincie Groningen, fietspad langs Strobossertrekwei, Kollum-Oost en Dokkum Oost (GO DCA).

- Dekkend netwerk voor telefonie.

10. Digitalisering

- Fiber to the Home.

11. Recreatie en Toerisme

- Noordoost Fyslân Waddenparel
 - Uitvoeringsprojecten Noordoost aan het Wad.
 - Uitvoeringsprojecten Toeristisch Programma Friese Wadden.

- Wandel-, fiets- en ruiterpaden.
- 1e fase Vaarplan Achtkarspelen.
- Fryslân Zoemt.
- Terpen en wierden.
- Medegebruik waterstaatswerken voor bv wandelpaden.
- Kustzone in KH2018.
- Silence of the Bees, KH2018.
- Kening fan 'e Greide, KH2018.
- Spring Fever.
- Varen door natuur.
- Noordelijke lustwarande
- Rondje Rinsumageest
- Ontwikkeling Eeltjemar
- Vervolg van het ambitieproject uit ANNO I: Integrale aanpak Lauwersmeer-gebied met daarin opgenomen specifieke projecten (parels en parelsnoeren):
 - Hoek van Brant
 - Dokkumer Nieuwe Zijlen
 - Kollumeroord

12. Kennis

- Talentontwikkeling in kader van Talent development.
- Ontwikkeling ondernemersvaardigheden in het onderwijs.
- Toekomstbouw (project vanuit Achtkarspelen).
- Innovatienetwerk rond thema's zorg, biobased en digitalisering.
- Trochgeande learline meertalichens.
- Behoud en versterking van de onderwijskwaliteit met een goede inbedding van de meertaligheid.

Thema Grien en blau

13. Versterken, positioneren en uitdragen (kennis en cultuur) van kwaliteit Noord-oost Fryslân

- Zilte zone (Fryske Gea)
- Ecologische kansenkaart
- Shared green space
- Groene Loper
- Kerkhoven
- Ontwikkelen tijdelijke natuur
- Doarpen yn t Grien
- Biodiversiteit en burgers
- Toekomst voor een uniek landschap

14. Natuurinclusieve landbouw

- Interreg Project; Investment in landscape and nature by farmers means value for money for the community
- Weidevogels (buitendijks)
- Erfafspoeling naar het oppervlakte water
- Akkerrande beheer

15. Toekomstbestendig watersysteem

- Watergebiedsplannen.
- KRW opgaven
- Duurzaam GWW (Grond-, weg- en waterbouw)
- Buitendijkse gebieden en de Waddenzee
- Zoet-zout overgangen en vismigratie
- Verzilting en zilte teelten
- Onderzoek effecten buitendijkse kaden op waterveiligheid primaire kaden
- Onderzoek relatie voorland en binnendijkse reserveringszone
- Kansrijk Kwel

- Optimaliseren ondergrondwaterbeheer kustzone
- Hergebruik regenwater
- Vistrek
- Holwerd aan Zee
- Lauwersmeergebied water technologie

16. Energiestransitie

- Uitrol VNG ondersteuningsstructuur energiebesparing
- Culturele Hoofdstad 2018: Energy Now!
- Energiebesparing gemeentelijk en maatschappelijk vastgoed
- Biobased economy (project E1 is hier onderdeel van)
- Zonneweide Dokkum
- Valuta voor Veen (CO2 opslag veenweidegebieden) in combinatie met regionale koolstofbank.

